

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U DUVANJSKOM KRAJU

Mamić, Anamarija

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:197461>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ANAMARIJA MAMIĆ

**NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U DUVANJSKOM
KRAJU**

DIPLOMSKI RAD

SPLIT, 2016.

Odsjek za *Hrvatski jezik i književnost*

Hrvatski jezik i književnost

Kolegij: *Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu*

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U DUVANJSKOM KRAJU

Studentica:

Anamarija Mamić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 24. studenoga, 2016. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

SADRŽAJ

1.	Uvod.....	6
2.	Svadbeni običaji	8
3.	Crkveno-pučka baština	12
3.1.	Advent	12
3.2.	Badnji dan	15
3.3.	Božić	19
3.4.	Stipandan.....	21
3.5.	Ivandan.....	21
3.6.	Mladinci	22
3.7.	Silvestrovo i Nova godina	22
3.8.	Sveta tri kralja	24
3.9.	Poklade.....	25
3.10.	Korizma.....	26
3.11.	Veliki četvrtak	27
3.12.	Veliki petak	29
3.13.	Velika subota.....	29
3.14.	Uskrs	30
3.15.	Sveti Ante.....	31
3.16.	Ivan Krstitelj.....	32
3.17.	Ilindan	34
3.18.	Velika Gospa	34
3.19.	Svi sveti i Dušni dan.....	36
3.20.	Sveta Katarina Aleksandrijska.....	37
4.	Nekadašnji život.....	38
4.1.	Pravljenje opanaka.....	38
4.2.	Pletenice	38
4.3.	Pranje kose i robe	39
4.4.	Moda	39
4.5.	Hrana	42
4.6.	Igre i zabava	43
4.7.	Školski sustav	46
5.	Predaje.....	48
5.1.	Povijesne predaje.....	48
5.2.	Etiološke predaje	55

5.3. Mitske predaje	57
5.4. Pričanja iz života	59
5.5. Demonološke predaje	60
6. Legende	62
7. Prenje	64
Zaključak.....	67
Rječnik	68
Izvori	70
Vlastiti terenski zapisi	70
Popis kazivača	70
Literatura.....	70
Sažetak	73
Summary	74

1. Uvod

Duvno se smjestilo u središtu planinskog dinarskog lanca te predstavlja jedno od nekoliko kraških polja. Za njega se često kaže da čini tromedju između Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Ona spaja prethodno navedena područja, stoga se duvanjsko pučanstvo pripisuje bilo kojoj regiji. Mentalitetom, duvanjski puk je najbliži Hercegovini, što je vrlo logično s obzirom na djelovanje hercegovačkih franjevaca. Geografski i klimatski, Duvno je najbliže susjednim bosanskim područjima. No, iznad svega, Duvnjaci su Hrvati te ponosno ističu slavnu prošlost u središtu hrvatskih zemalja. Duvno najvjerojatnije dolazi od ilirske riječi *Delminium* ili *Delminion*¹ što bi označavalo stočarski kraj. No, postoje i oni koji se ne slažu s takvom etimologijom već se pozivaju na indoeuropsku riječ *dal- koja bi označavala dolinu. Svakako, pitanje nije do kraja razriješeno te su nam obje mogućnosti otvorene. Ime Duvno prati jezična preobrazba. U srednjem vijeku nazivalo se *Dlmno* no, zbog teškog izgovora *l* je prešlo u *u* – *Dumno*. Ali kako se Duvnjaci nisu nikako mogli prilagoditi ni na taj izgovor, *m* je prešlo u *v*, pa imamo današnji naziv – Duvno. Kroz povijest je upravo stočarstvo bilo primarna djelatnost. Prema Joliću², Duvno je bilo plodna žitnica koja je hranila ne samo duvanjski kraj, nego nerijetko i Hercegovinu i Dalmaciju, osobito u godinama gladi. Od tada se i govorilo: „*Duvno, zlatno guvno*“. Na izuzetnu plodnost utjecale su i brojne rijeke (bolje rečeno – rječice), među kojima je poznatija Šuica. Duvanjsko područje obiluje vrelima. Jolić ističe brojku 74 prema narodnim kazivanjima.³ Duvanjska klima je bila izuzetno oštra, posebno je bila poznata duvanjska zima sa vrlo niskim temperaturama (do -20 stupnjeva) kada je snijega znalo napadati i po dva metra. U novije vrijeme ovakve pojave, koje su nekada bile uobičajene, danas su rijetkost zbog klimatskih poremećaja.

Jedno od duvanjskih naselja jest selo Sarajlije. Naziv je, kako navodi Jolić⁴, vjerojatno turskog podrijetla. Korijen riječi je jednak kao i kod grada Sarajeva – od arapske riječi *seraj* što bi označavalo dvor ili palaču. Možemo samo pretpostaviti da je ime sela, posljedica življenja stanovnika Sarajeva na tom području ili nekih karakternih osobina koji su tadašnji stanovnici imali sa Sarajlijama. No, ostaje nepoznato otkud ovakvo ime jednom duvanjskom selu.⁵

¹ Značenje riječi se izvodi iz ilirskog jezika koji je sličan današnjem albanskom; dele, delme>ovca

² Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002, str. 11.

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Isto, str. 27.

*Književnost svjedoči o životu ljudi, naroda i čovječanstva. Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti.*⁶ Uvriježeno je bilo mišljenje da je usmena književnost nastala u ruralnim mjestima – zabačenim i zaostalim.⁷ Time se želio sakriti i umanjiti njen značaj u kontekstu očuvanja hrvatskog identiteta. No, ovakvi pokušaji, na sreću, nisu uspjeli. U knjizi profesora Dragića, zorno se svjedoči *vitalnost hrvatske usmene književnosti, kao i zasluge očuvanja nacionalnog i vjerskog identiteta.*⁸ Slijedeći to uvjerenje, u daljnjem radu, bit će prikazan ponajprije duh Sarajlija (duvanjskog) te zavelimskog kraja.

Diplomski rad je temeljen na vlastitim terenskim zapisima koji se kao takvi navode u radu te na relevantnoj znanstvenoj literaturi.

⁶ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 11.

⁷ Isto, str. 12.

⁸ Isto, str. 13.

2. Svadbeni običaji

Cure su se udavale samo o Božiću pa do poklada. Kroz grad bi se šetale cure, a babe bi ih sa strane gledale. A majke oko svojih ćeriju odaju i onda bi išle i pitaju: „Čija je ovo?, Gledaj joj kosa.“ A momci primjetili da su njihovih matere i psuju na njih, a matere pobigle. I onda šetaju momci cure, koja je cura mršava ta nije bila priznata, nadili bi joj bolesna. A koja je punija, kažu ta more radit, triba kopat, kupit, triba must po sto komada ovce i pet-šest krava.⁹

Vrijeme ženidbe u Duvnu počinje u prosincu. Vrhunac prosidbe bi bio između Božića i Nove godine. Kada djevojka obeća momku da će se udati za njega, skupe se momci (momak i njegovi prijatelji) i dolaze kod djevojke. Djevojka bi se posebno spremala za to; obavijestila bi roditelje da sve bude spremno kada momak dođe. Posebno *amanet* – dar kao залог vjernosti.

A o Božiću bi se prosila cura, oni koji znaju malo bolje pričat išli bi prosit curu. I onda dođe momak kod cure, a cura jedva čeka poć, al vidi da je došo i onda se ona pravi malo važna. Mater joj govori eto ćeri moja ti promisli, laganja nema, ako rekneš tako mora biti. I onda se cura malo nećka, a onda joj govori ako oćeš oćeš, ako nećeš idemo mi drugoj.

Onda cura kaže pa dobro, oću i dadne amanet – torbicu, čarape i suknju, koja je bogatija. Koja nema dadne samo torbicu. I onda oni ponesu.¹⁰

Čim djevojka preda amanet, momak odlazi, uz pjesmu i pucanje. Kad dođe kući, momak probudi svoje roditelje, obznani vijest te se svi skupa vesele.

Onda bi se ufatilo kolo, igra se, a majke oko kola gledaj kako je koja obučena, kako se koja sredila, kako koja pisme piva. Onda pivaju pisme:

*Diko moja di je kuća tvoja,
usred sela golubice bijela;*

Duvno moje morat ću te slikat,

⁹ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

¹⁰ Isto.

Ne mogu te zaboravit nikad.

*Iđe u drugo selo pa piva o svom selu, kako ga neće zaboravit. I zaruče se i onda se kao ona sprema i onda budu svatovi.*¹¹

Sljedećeg jutra, momkov otac sprema bocu rakije i nosi je u kuću buduće nevjeste. Djevojčini roditelji srdačno primaju gosta i dogovaraju se oko zaruka i svadbe. Večer uoči zaruka je *zamirača*. Zamirači se prvo skupe u kući momka gdje večeraju te idu kod djevojke. Kada vide zatvorena vrata kucaju i mole da ih se primi jer su umorni od puta. Domaćini isprva „ne žele“ primiti goste – puno ih je i nemaju gdje stati. Ubrzo popuštaju te primaju goste. Pozdravljaju se „Hvaljen Isus i Marija!“ i sjedaju za stol koje je prethodno već pripremljen. Razgovara se i časti. Za to vrijeme, djevojka nije prisutna već je skrivena u drugoj prostoriji. Nakon određenog vremena, kumovi i djeveri je traže i naravno pronalaze. Ona dolazi i pozdravlja sve prisutne. Momkov tata uzima jabuku na koju zatakne veliku svotu novca te ju stavlja na stol. Potom djevojčin tata zove djevojku te joj govori da ako joj je volja da se uda, da uzme dar. Ona uzima jabuku i ljubi sve prisutne osim momka.

Sljedeći običaj je da djevojka počasti susjede, najčešće rakijom. Oni joj čestitaju i nazdravljaju. Nakon toga, djevojka i momak odlaze kod svećenika na zaruke ili prsten. Potom je prstenska užina – ručak. To priprema momak i njegovi roditelji. Prije momak nije dolazio na prstensku užinu ali danas se taj dio običaja izgubio.

Slijedi priprema za svadbu. Momkovi i djevojčini roditelji se dogovaraju oko pojedinosti kao što je broj svatova, kumova.

Postoji i ugovor svadbe. Šta zahtijeva curski ćaća, momak mora doniti. Ako zahtijeva polo ovce, momak mu to donese. To je kao pomoć za svatove. A kad je prstenska užina sve momak, on zakolje ovcu, ispeče, pršuta i kupusa. Cura dadne samo kupusa a momak meso, rakiju, ušćipke, a kolača nije ni bilo. Zato taj drugi momak mora vraćat prvom sve, ako ga privari cura a prstenovala se. Jer momak potroši trijest litara rakije, ovcu, pršut, puno toga.

12

¹¹ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

¹² Isto.

Uoči dana vjenčanja, svi koji dolaze okupljaju se kod mladoženje. Tu se određuju uloge i plan. Biraju se stari svat, svatovski starješina, svatovski predvodnici. Na dan vjenčanja, svatovi rano ujutro odlaze do mladenkine kuće. Naravno, u formiranoj povorci koju predvodi barjaktar. Svatovi bi bili na posebno urešenim konjima, svečano odjeveni. Kumovi su bili vrlo važni, posebno su se kitili te su uz sebe morali imati dosta debelu lisnicu. Nakon kićenja svatova, djeveri i jenge traže mladenku. Ona je skrivena i zaključana ostaje sve dok djeveri ne plate. Nakon što mlada iziđe, mladenci i svatovi odlaze u crkvu na vjenčanje. Nakon vjenčanja, raspjevani i veseli vraćaju se u mladenkinu kuću. Ručak je oko podne. Jede se ono najbolje što se ima. Tijekom objeda vodi se računa o tom da se otpremi komora. Prije je komora bila znatno skromnija nego danas – odjeća mlade i dar ovisno kako se imalo i moglo. Predvečer se išlo kod mladoženje. Mlada nosi blagoslovljenu sol kojom škropi novi dom i moli Vjeronanje. Zatim vadi okićenu jabuku koju baca preko kuće zatim orahe, lješnjake. Danas obično uz jabuku, bacaju se i druge stvari kao bomboni. S druge strane kuće su djeca koja to dočekuju. Potom se odlazi gledati utrke.

Svatovi na konj'ma. Nije to bila velika svadba, oko dvanest ljudi; koje ima petnest to je bila velika svadba. Najviše ih bude desetak. Nije bilo sale, u sobici jednoj. Tu bi bilo iced i piće tri dana.

Prvi dan se dočikaju svatovi, drugi dan se ide po mladu i vinčaju se, i pridmrak se ide momku. Uvečer je trka s konj'ma; čiji prvi konj dobije se ručnik, čarapi, kako ko ima. A treći dan momci lete, koji je dobar momak i bogat, metne ovna na trku. Koji je prvi momak – ovna onda odnese. Koji nije bogat metne čarape, torbicu. Ali momci se dogovore, dobiju i drugi nešto a ne samo koji prvi bude. Prvi prvo probere, drugi onda šta prvi neće i tako. Ali ne mora svaki momak dat nešto. Ko ima da, ko nema neda. Momci onda trče i koji najbrži njegova trka. Trči se ili bos ili u čarapama, i u kratkim gaćicama i potkošulji. Možeš ti trčat i u cipalama, al nemoš uteć onda. Trči se po zemlji, blatu a ne po asfaltu, nije bilo asfalta. I onda ti dođeš isto krme.

Drugi dan se baca kamena, igra se kolo. Sabraju se ljudi iz tri sela. I momak mora svakom selu ispeć pitu. I onda dođu na top (zove se top) i tu dobiju pitu i rakiju, ako je momak bogat dobiju i po litru rakije, ako je siromašan po čašu. To dili svatski starešina. Narod piva „Di si svatski starešina“. A selo odakle je momak dobije veliku pitu, slanine, uščipaka, mesa.

Kad se udaš odma sutradan ideš radit. Drugo jutro se već dižeš da položiš kravama i konjima. Poslije nedilju dana dođe ti mater kao na kolač, kurabije, slično ko danas sirnice samo puno tanje. I tvoja mater koliko je bilo svatova mora napraviti kurabijica i dat svakom

svatu kurabijicu. Ako ti je mater iz daljeg sela noći po dvi noći i onda ide kući. A onda tek druge nedilje dođe ti ćaća i stric i brat, kao muški.

A sramota je bilo da ide mlada materi dok ne prođe godina dana. To bi značilo kao da ti nije lipo. Za groblje kad bude misa ode mlada i noći kod matere, kad prođe oko godina dana.

Radilo se šta te dopadne. Uglavnom muški oru, ali ako njih nema onda i ženske. Kopaš, kupiš, ogrćeš, kuvaš. Ma sve je bilo veselije, kad cure idu s kopanja, piva se ganga, ima si šta vidit. Svaki čoban piva, to grmi. Svak piva, znaš, neznaš – čudo više veselja. Danas je sve to mrtvo kako je bilo prije.¹³

Kako je život gotovo uvijek nepredvidiv, događalo se (prije a i sada) da bi djevojka iz nekog razloga ostavila momka. Problem bi bio ponešto veći kada bi bili zaručeni, posebice ako se već dogodila prstenska užina. Tada bi taj drugi momak, morao vratiti prvom – ostavljenom, onoliko koliko je on (prvi momak) potrošio.

E često babe kažu da je neki momak bolji i cura privari. A onda taj prvi momak joj neće da vrati amanet. I ona da će ići za toga drugoga, računa da je bolji. A ako je se prstenovala, dobila prsten kod fratra, vraća prsten. Ali ako je bila prstenska užina, taj drugi momak za kojeg sad ide mora sve vratit prvom; koliko je potrošio prvi, toliko mu mora vratit drugi momak.¹⁴

Nije sramota ako cura privari momka, to je njena sposobnost, ali sramota je ako momak neće curi, ako je privari. To je velika sramota. A bilo je i slučajeva kada cura uskoči momku, to se kaže kada je iz njene kuće dovedu kod momka. Pa bi neka ostala kod momka i po nedilju dana, i onda se vrati i ode za drugoga. Ali onda se o toj curi stalno priča, to nije sposobnost.¹⁵

¹³ Kazuje Ante Mamić rođ. 26. 09. 1941. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

3. Crkveno-pučka baština

3.1. Advent

Advent dolazi od latinske riječi *adventus* što znači dolazak, dohod, početak. Označava razdoblje prije Božića i traje četiri tjedna. Četiri tjedna simbolično prikazuju četiri tisućljeća od stvaranja svijeta do dolaska Isusa Krista. Došašće je vrijeme pokore kao i priprave za Kristov dolazak. U crkvama, svećenici su odjeveni u ljubičastu boju; na treću nedjelju i u ružičastu koja dodatno naglašava vrijeme pokore. Ona nedjelja koja je najbliža svetkovini svetog Andrije jest prva nedjelja adventa. Posljednji tjedan Adventa je usmjeren na iščekivanje Krista. Slavljenje potječe još iz 4. stoljeća. Vjernici tijekom tog razdoblja odlaze na zornice koje uglavnom počinju u šest, ponegdje i u sedam sati. Molilo se i pjevalo a nadasve častilo Majku Mariju. One su simbol Kristovog dolaska. Zora predstavlja svjetlo, radost, kraj svake patnje, pobjedu nad zlim.¹⁶ Božić se smatra najveselijim kršćanskim blagdanom. Iako su priprave bile u znaku pokore, duh naroda je bio znatno veseliji u odnosu na pripravu za Uskrs. Danom sv. Klementa koji se obilježava 23. studenoga, kreću priprave za Božić. Djevojke bi se sastajale po sijelima, pripovijedale, prele, krojile, vezle (kako u kojem kraju); muškarci bi igrali prstena (Duvno) ili kartali. Ipak u tom vremenu nije se ženilo niti udavalo; nije se igralo niti pjevalo. Blagdan Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije 8. prosinca bio je iznimka. Blagdanom sv. Andrije prestaje svadbeno vrijeme. Od tad i poznata izreka: *Sv. Andrija svadbi zavezanija* iz zapadne Hercegovina. Zavezanija; zavezati je značilo da nešto prestaje; igra, zabava i pjesma nije bila dopuštena. Tada bi djevojke običavale „gatati“ o svome budućem suprugu.¹⁷

Simbol adventa je adventski vijenac. U obliku kruga, predstavljao je vječnost – Boga. Prije je najčešće bio izrađen od lišća i grančica. Danas, ima izričito estetsku funkciju. Na vijencu su se nalazile četiri svijeće. Svaka svijeća je predstavljala jedan tjedan/nedjelju adventa. Svake nedjelje pali se po jedna svijeća. Tako bi tjedan uoči Božića bila upaljene sve četiri svijeće. Nalazimo ih u crkvama i domovima.¹⁸

¹⁶ Marko Dragić, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 43 No. 3, Split, 2008., str. 415.

¹⁷ Isto, str. 416.

¹⁸ Isto, str. 438.

*U Adventu su ljudi išli na zornice cilo vrime, svaki dan. Iza se nije išlo pusto po kavama; ko ti je onda ima kave. I to idi uglavnom na zornice ljudi koji su živili blizu grada. Jer je bilo daleko drugima a ko ti je onda ima auto. A zornice bile u šest sati. Nije se cilo vrime postilo. Nije bilo ko korizmeno vrime. Postilo se petkom, i na Badnjicu.*¹⁹

U prosincu – 4. prosinca obilježavamo dan **Sv. Barbare**. Odgajana je uz oca poganina koji ju je jako volio i strepio da će otići od njega. Zbog toga ju je zatvorio u kulu koja je bila dobro čuvana. Saznala je za kršćanstvo i učila o vjeri zahvaljujući vjerskom učitelju koji ju je posjećivao prerušen u liječnika. Jednom prilikom dok nije bilo oca, naredila je da se u kuli napravi treći prozor – simbol Svetog Trojstva. Saznavši za kršćanstvo, otac je predaje vlastima te podnosi velike muke. Naposljetku je otac vraća i odrubljuje joj glavu. Kad se vraćao kući, pogodila ga je munja. Zaštitnica je vatrogasaca, vojnika, topništva, ljevača topova. Posebno se zaziva pri iznenadnoj smrti.²⁰ Dan sv. Barbare se posebno ne obilježava u duvanjskom kraju.

Nakon sv. Barbare, 6. prosinca obilježavamo dan **Sv. Nikole**. On potječe iz imućne kršćanske obitelji. Stric mu je bio nadbiskup te ga je on i zareadio. Nakon smrti roditelja, podijelio je svoj imetak siromašnima. Bio je biskup u Miri. Nekoliko je legendi vezanih za njega. Jedna od poznatijih kaže kako je pribavio miraz kćerima plemića koji je ostao bez novca, tako što je tri večeri ubacivao vrećicu zlatnika. Od tud tradicija darivanja dobre djece darovima noći uoči sv. Nikole; loša djeca isto bivaju darivana ali sa šibom.²¹ Tradicija za sv. Nikolu u Duvnu nije zabilježena.

U Švicarskoj su naveliko organizirana Nikolinja, u hrvatskim katoličkim misijama.

Bezgrješno začće Blažene Djevice Marije slavi se 8. prosinca. Marija je zahvaljujući Božjoj milosti sačuvana od istočnoga grijeha. Zato joj se na poseban način iskazuje čast i hvala – jutarnjim misama, zornicama. U zapadnoj Hercegovini, blagdan se naziva Neoskvrnjeno začće. Kreševska narodna tradicija posebno slavi ovaj blagdan. Čak su se organizirale prstenske užine za one koji se misle vjenčati. U Kreševu su bile svečane esnafske (tufetske) mise za rudare i gorjele su dvije esnafske svijeće.²² U Duvnu i Livnu

¹⁹ Kazuje Ante Mamić rođ. 26. 09. 1941. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

²⁰ Marko Dragič, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol.43 No.3, Split, 2008., str. 418.

²¹ Isto, str. 419.

²² Isto, str. 422.

blagdan je smatran prvim čelom Božića. Na taj dan se stavljala pšenica u posudu.²³ Naknadno bi se stavila trostruka svijeća. Usmena vjerska lirika u središte stavlja *Divicu* koja je vezla u vrtu (bašti) pod narančom. Njoj dolazi svećenik koje joj govori da joj je našao mirno, dobrog mladića za udaju (sv. Josipa).²⁴

Djevica se ukazala Catherine Laboure 1830. godine, okružena zrakama svijetla i riječima: *O Marijo bez grijeha začeta, moli za nas koji se tebi utječemo*. 1858. se ukazala i sv. Bernardici i rekla: *Ja sam Bezgrešno začće*. To je dodatno učvrstilo vjerovanje u Bezgrešno začće.²⁵

Sv. Luciju (Lucu) slavimo 13. prosinca. Svetica je sa Sirakuze na Siciliji, živjela u 3. stoljeću. Sa bolesnom majkom odlazi u Kataniju na Agatin grob. Ukaže joj se sv. Agata i govori joj da će joj majka ozdraviti, ali će ona (Lucija) podnijeti velike muke. Čvrsto je stajala uz svoju vjeru te je naposljetku umrla tako što ju je jedan vojnik bodežom uboo u vrat. Uvriježena je i legenda da je Lucija sama sebi iskopala oči jer je jedan mladić bio zanesen njima. U strahu da ne poćini kakvo zlo, Lucija je iskopala sebi oči. Pripreme za Božić se uoči sv. Lucije ubrzavaju. U Duvnu se od tog dana poćinju peći kolaći. To su bili suhi kolaći koji su mogli duže stajati – salnjaci, keksi, gurabije, šape. Dva-tri dana prije samog Božića pekle bi se urmašice. Nakon što bi se ispekle, prelijevale bi se preljevom od šećera i vode. U Dalmaciji se sije pšenica. U Splitu se vjeruje kako sv. Lucija daruje siromašne. Djeca bi ostavljala čarape za darove. Onima koji nisi bili dobri, stizala bi šiba ili kapula.²⁶

Treća nedjelja prije Božića poznata je kao **Ditići, Ditinci, Mladenci**. Djeca daruju starije koji su mrzovoljni i prijete im, da ih oraspolože. Ditiće se ne smije brkati sa blagdanom Nevine dječice.

Druge nedjelje prije Božića su **Materice/Majćice**. Muškarci ucjenjuju žene, djevojke, majke koje ih potom darivaju. U Duvnu se darivalo orasima, lješnjacima, suhim voće, ali i bombonima. Djeca su obilazila kuće po selu; naposljetku bi došli u svoju. U Donjoj Rami djeca su obilazila kuće. Darivalo ih se isto suhim voćem, lješnjacima, orasima, kako je tko imao. Govorili su:

Faljen Isus gazdarice

²³ Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad; kazuje kako se sijala pšenica dok su bili u Duvnu, a potom kad su prešli u Split, pšenica se sijala na sv. Luciju.

²⁴ Marko Dragić, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol.43 No.3, Split, 2008., str. 422.

²⁵ Isto, str. 423.

²⁶ Isto, str. 428.

Danas su nam materice

Išao sam preko polja

Da mi dadneš jedan ora'

Pružiću ti jednu ruku

Da mi dadneš jabuku.²⁷

Očiči ili Oci se slave nedjelju prije Božića. Djevojke, žene i djeca traže od muškaraca da se otkupe. Rakitno kod Posušja još ih naziva *muška cina*.²⁸ Tamo se žene i djevojke darivaju kopčama, ogledalima, maramama, a djeca maramicama, zvrkovima, loptama, lješnjacima i orasima. U Duvnu i Livnu smatraju se prvim čelom Božića. U duvanjskom kraju (i ramskom) je bio običaj da očevi, djedovi sa tavana uzmu malo crvenog suhog mesa i daju djeci. Djeca su hodala od kuće do kuće tražeći otkup te su bila darivana.

Svetog Tomu slavimo 21. prosinca. Poznatiji je kao *nevjerni* Toma, jer nije htio povjerovati uskrslom Kristu sve dok nije stavio svoju ruku u njegove rane. Njegov spomendan predstavlja početak božićnih blagdana. Ide se na ispovijed i pričest. Sav posao treba biti završen do tog dana. O tom svjedoči i izreka: *Sveti Toma, dotraj mi sve doma*.²⁹ Domaćice peku kruh i peciva, a u Bosni se čak natječu čiji će božićni kruh biti bolji. U Duvnu se kruh naziva božićna pogača. Žene bi imale običaj tada prosijati brašno i peći kruh jer se o Božiću ne bi ništa radilo.

3.2. Badnji dan

*U folklornom smislu Badnjak je najbogatiji i najraznosvrniji dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi.*³⁰ Za taj dan karakteristično je škropljenje blagoslovljenom vodom – ukućana, kuća, štala, blaga, polja..., pripremanje hrane, božićne svijeće, božićni bor, ukrasi, božićne jaslvice, badnji post, molitva, čekanje i odlazak na polnočku, badnji ophodni,

²⁷ Marko Dragić, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol.43 No.3, Split, 2008., str. 432.

²⁸ Isto, str. 434.

²⁹ Isto, str. 437.

³⁰ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 138.

čestitanje i zdravice. Zbog običaja koji ga određuju, razlikujemo Badnje jutro i dan te Badnju noć.

Badnje jutro je posebno velik dan za djecu. Oni su prvi čestitari Božića. Tako u Matićima kod Orašja djeca idu kvocati. Rano ujutro bi se probudili, obukli bi što su imali i brže-bolje (često bos) otišli čestitati. Svatko je želio biti prva *kvočka* da dobije najbolji dar. Nakon što bi otpjevali prigodnu pjesmicu te bili darivani, otišli bi.

Uz Badnjak vežemo i pojam *položaj/poležaj*. To bi bio obavezan gost koji bi rano došao u rodbinsku ili prijateljsku kuću. Gost je mogao doći i na dan Božića ali bi obred bio ponešto drugačiji. U Slavoniji je tako položaj dolazio na blagdan Sv. Barbare, dok je kod bačkih Hrvata dolazio na blagdan sv. Lucije. Nazivao se *srećonosnim gostom*. U hrvatskoj tradiciji, Badnji dan je ujedno i dan Adama i Eve. Za njih vežemo i jednu divinaciju – proricanje/gatanje. U Hercegovini je bilo uvriježeno vjerovanje da su se Adam i Eva pokajali i da su u raj u unatoč grijehu. To bi se moglo vidjeti na mjesecu.³¹

Obred paljenja badnjaka se spominje još od vremena biskupa Martina iz Bracere u Španjolskoj. Palili su ga brojni narodi: drevni Rimljani, Španjolci, Portugalci, Francuzi, Nijemci, Englezi... Razlikujemo dvije vrste badnjaka – prvo: hrast, ponekad i ljeskova grana i drugo: klada, panj ili truplo stabla. Najčešće bi se palila po tri badnjaka, ali bilo je i drugačijih običaja. Tako se u Dalmaciji palilo onoliko badnjaka koliko ima muškaraca u kući, a uključivalo se i mušku prinovu. Taj običaj nalazimo i u Širokom brijegu. Također širokobriješki običaj je bio da se u zoru usječe pored kuće jedan tanki badnjak u kuću. U Hercegovini je bio običaj da muški članovi obitelji pripreme badnjak rano ujutro. Išli bi u šumu i tražili da usjeku tri badnjaka od unaprijed određenoga duba. Sjekao se ukoso s jedne strane. Domaćica bi često tražila *mahovnjat* badnjak da ovce budu, kako kaže, *runatije*.³²

Od blagdana sv. Tome počinje priprema hrane za Božić; pripreme se znatno ubrzavaju. Katolici diljem zemlje i svijeta tradicionalno poste na taj dan. Badnji dan je prepun različitih jela. Tako južni Hercegovci pripremaju raštiku čije listove stavljaju u obliku križa sa mesom. Kost se ne sjeku kako stoka ne bi polomila noge. U istočnoj Slavoniji je više domaćinstava se udruživalo, vatra se ložila i pekla se pečenica. Za stolački kraj vežemo pripremu češkeka. Jelo je mješavina mesa i ječma (žita); proces priprave je složen i traje.

³¹ Marko Dragić, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol.10/2 No.10, 2015. str. 431.

³² Isto, str. 407.

Za Božić se pripremaju i brojna peciva i kruh. Dragić navodi da su domaćice u hrvatskoj katoličkoj baštini pripremale preko trideset vrsta peciva i kruhova.³³ Brojni su nazivi za kruh u pojedinom kraju. U duvanjskom selu Sarajlije, kruh se zvao *čurek*. Pripremao se kao obični kruh ali je smjesa bila tečnija. Stavljao se na ognjište, pod sač. Ukrašavao se križem. Osim za Božić, čurek se još pripremao kad bi bila svadba. Netko bi pravio i *jarku* – beskvasni kruh. Jarka bi se pogotovo pravila kad se postilo. Jela bi se sa rasolom iz kupusa. Uštupci su se počeli praviti tek kasnije. Neki su u kruh stavljali dinar i malo drveta. Kada bi se kruh lomio, ovisno koga zapadne dinar a koga štap, odredilo bi se tko će biti starješina a tko čoban.

Poslije podne, pripremala bi se božićna svijeća. Stavila bi se u posudu sa žitom i redovito se ukrašavala zelenilom, grančicama. Na njih bi se postavila jabuka. Morala je biti čvrsta, nije se smjela nakriviti ili slomiti. Vjerovalo se ako se svijeća nakrivi ili ne daj Bože slomi, da će starješina kuće umrijeti. Nije služila samo kao ukras u kućama. Palila se i za ručkom kao i za večerom. S upaljenom svijećom molilo se i za pokojne i za žive, za narednu godinu i sl. Kad je molitva bila gotova, umočio bi se komadić kruha u vino i svijeća bi se gasila.

U Duvnu bi se uzimao vosak. Skupio bi se med pa nakon se uzme vosak. U jednu staru *šerpu* bi se stavio i topio vosak. Kada se istopi vosak od debljeg papira bi se savio oblik, a ispod bi se stavio krumpir kao podloga. Unutar toga, kroz sredinu se stavi pamuk, konac da svijeća ima od čega gorjeti. U jedan galon ili posudu bi se stavilo žito i stavile tri svijeće. One bi se palile na Badnju večer. Odredilo bi se koja svijeća predstavlja polje, planinu i zdravlje. Koja bi pobijedila, nakon gašenja vinom, smatralo bi se da će to biti rodnije, uspješnije. Zdravica bi bila uz prigodne riječi: *Na dobro vam došlo porođenje Isusovo! Puno zdravlja, veselja, blagoslova*. Ovisno gdje se zdravica govorila, mogla je sadržavati elemente blagoslova, šale, drugih usmeno-retoričkih oblika i usmene lirike.³⁴ Prve tri hrvatske zdravice vežemo za Petra Hektorovića i djelo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Badnje zdravice su hvalile domaćine te su sadržavale elemente blagoslova.

Uoči Božića, poglavito kada prođe blagdan sv. Tome, djeca i odrasli kite kuće zelenilom. Kitilo se najviše bršljanom, lovorom, maslinom. Svaka od biljaka imala je neku

³³ Marko Dragić, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol.10/2 No.10, 2015. str. 411.

³⁴ Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 2010. str. 254.

simboliku. Tako je bršljan predstavljao svetu biljku samim tim što je Isusova štalica bila okružena njime. Lovor je simbol vječnosti, pobjede, čistoće. Maslina je simbol mira.³⁵

Badnji dan u duvanjskom kraju imao je posebnu čar. Do podne domaćin bi trebao pripremiti badnjake koji bi se navečer stavljali u vatru, dok bi domaćica pripremala pogaču pod saćem na ognjištu. U večer je domaćin donosio slamu. Sve prisutne se pozdravljalo sa „Hvaljen Isus i Marija! Na dobro vam došla Badnja večer!“ Oni bi odgovarali: „Uvijek hvaljen Isus i Marija! I s tobom Bog dao zajedno!“ Slama bi se potom prosipala po podu a djeca bi po njoj lijegala. Slama je simbol Betlehema; štalice – mjesta Isusovog rođenja. Zatim bi se donijeli badnjaci koji su se ujutro pripremali te su se stavljali na vatru. Nakon tog obreda ukućani bi odlazili u štalu gdje je blago. Nosila bi se pogača, vino i svijeća. Blagoslov ovaca je bio također neizostavan obred Badnjeg dana. U Duvnu bi pastir nakon paljenja badnjaka i prostiranja slame, uzeo pogaču, prema Dragiću – *sriću* i otišao u štalu. Prethodno smo istaknuli da se u Sarajlijama, jednom od duvanjskih sela kruh naziva čurekom. Tako da je pastir u Sarajlijama išao sa čurekom u štalu. Svakako, nazivi i običaji su mogli biti različiti ovisno od sela do sela.

Onaj tko se brinuo o blagu vodio je molitvu. Molitva je bila prvenstveno zahvala Bogu. Nakon molitve uzima se bukara s vinom i daje se ovcama nakon čega ih se svijećom blagoslivlja – pravi se znak križa. Naposljetku im se daje komadić pogače. Potom pastir ide do svakog noseći pogaču s obje ruke. Kreće se od najstarijeg člana pa sve redom do najmlađeg. Ukućani lome komad pogače ali samo desnom rukom. Dijeljenje kruha je obred koji je Isus ustanovio na posljednjoj večeri – Euharistija. Nakon toga se odlazi ponovno u kuću. Ponovno se pozdravlja ukućane s „Hvaljen Isus i Marija! Na dobro vam došao Božić i Badnja večer!“ Odgovara se: „I s tobom Bog dao zajedno!“ Zatim domaćica pripremi večeru. Prije večere obavezno se pomoli. Svijeće se upale. Molile su se večernje molitve sa preporukama: na čast svetog Ante, Presvetog Srca Isusova, za obitelji, mir u svijetu, pokojne. Za pokojne je bio običaj. Kada bi se izmolile preporuke, pjevale bi se božićne pjesme. Tjedan dana prije Božića bi se krenulo svaku večer uz molitve pjevati božićne pjesme, pa sve do Nove godine. Obitelj na okupu večera i nazdravlja. Razgovor i druženje traju do pred misu – polnoćku. Cijela obitelj ide na misu, osim onih koji su stariji ili bolesni te nisu u stanju izdržati zimsku hladnoću i put do crkve. Odlazak na Polnoćku je bio jedan od najveselijih

³⁵ Marko Dragić, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol.10/2 No.10, 2015., str. 423.

događaja u godini. Po povratku kući išlo se spavati.³⁶ Svijetlo se nije gasilo u duvanjskim kućama uoči Božića. To je označavalo dolazak Krista, radost.

Na Badnjicu su se stavljali badnjaci. Od drva se radio križ – staviš drvo priko drveta. I zapališ na Badnju večer kad mrak dođe. I onda gazda kuće nosi slamu u naramku i posipa oko stola; zapravo nije bilo stolova nego sinije okrugle. I prostre se slama. I mi dica se valjamo u tome, u slami. I dođe starešina i kaže: „Faljen Isus i Marija. Na dobro vam došla Badnja večer“, i prostire slamu. Za večeru se tri sviće stave u teglu, bilo kakvu posudu u kojoj je žito – ječam. I na Badnju večer su se palile te tri sviće za večer, i gasile sa vinom.³⁷

3.3. Božić

Božić u narodu predstavlja početak nove godine.³⁸ To je vrijeme ljubavi, mira, obitelji te mu se vesele svi, od najmlađih do najstarijih. U Duvnu je Božić prvenstveno definiran kao obiteljski blagdan. Koliko god izvanjska obilježja proslave Božića bila snažna, ipak se ne mogu mjeriti s onom intimnom radošću unutar svake obitelji, koju samo Božić može donijeti.³⁹ Do Badnjeg dana obitelj se nastoji okupiti. Ujutro na Božić obitelj odlazi na misu, posebno oni koji nisu mogli ići na polnoćku. Pjevaju se božićne pjesme; raduje se Kristovom rođenju. Gotovo svi nose sa sobom bočicu rakije kako bi nakon mise mogli nazdraviti i čestitati jedni drugima. Prijatelji i rodbina se božićaju. Potom se odlazi po kućama. Čestita se: Na dobro Vam došao Božić i sveto porođenje Isusovo. Odgovaraju: I s tobom Bog dao zajedno. U Duvnu se darivalo sa jabukama, kruškama, lješnjacima, kruškama. Oko podne svi budu u svojim kućama za božićni ručak. Jelo se ono najbolje što se imalo. Obično kupus, meso, sarma je bila neizostavan specijalitet, pite, uštipci, kolači.

Mi kad smo bili gori u Sarajlijama, onda bi ko je rabar ide na ponoćku. I onda se vrati. A ovi stariji, koji nisu tako rabri oni idu na zornicu. I jutarnju misu na Božić. Onda bi bila misa, dvi, tri mise. Kad bi se mise završile onda bi mi četiri kilometra po blatu nazad, bilo bi dosta blata.

Ko je malo bolji ponese po litra rakije, ko je lošiji bočicu rakije, da ima za sebe. Nije svak ima puno. I onda bi mi usput to pomalo pili i pivali. Cure pivaju, priko ćuprije se igra

³⁶ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002, str. 481.

³⁷ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

³⁸ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 142.

³⁹ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002, str. 480.

kolo. I tu bi jedno po sata igrali i onda se razišli. Brižani na svoju stranu, Dočani na svoju. Tu bi se pozdravili. Sad mi idemo iz kuće u kuću, od čeljadeta, do čeljadeta. Pozdravljaš: „Hvaljen Isus. Uvijek Isus.“ Čestitaš porođenje Isusovo. I moraš tako obać čitavo selo.

U kućama te dočeka rakije lišnjaka, isprži se mesa, ko ima i pršuta iskriža. To se kaže zamezit malo. I to sve iz kuće u kuću. Oni koji su bili posvađani, pomirili bi se. Ko je bio u zavadi. Dođu jedno drugom i čestitaju i pomire se. I onda na ručak, i onda idemo igrati. Pravio se kiseli kupus, meso, pite, ušćipci, kolači. Eto najbolje šta je ko ima. Poslije sarme i meso. E, onda kašnje bi se igralo. Koja cura ima svoga momka ona š njime. To je igranka, ples. Kolo se igra, piva se ganga; cure pivaju reru, muški gangu. I kad se smrkne, ide se kući večerat.

A oni koji slave Božić, Stipanjdani ili Ivanjdani, oni posebno časte. U njih ljudi dolaze. Sviraju se gusle. Al vazda ideš na misu. Stipanjdani misa, Ivanjdani misa pa sve ostalo. Cure se šetaju. Oni koji se oće ženiti, posebno se zamiraju, ali svi šetaju.

Kad su ljudi počeli ić i raditi u Njemačku, počeli su se i kititi borići. Ne veliki ko danas ali su se eto bili kitili. To je dida donio kad je dolazio iz Njemačke. U kut bi se stavio i okitio malim kuglicama za Božić. A prije nije bilo ni toga. Samo slamu prostri i dica se valjaju.⁴⁰

Kad prođe kakav blagdan, ljudi se vraćaju svom poslu. Nema to, svaki dan se radilo. Žene bi išle po vodu, nosile. Dobro oni koji imaju čatrnju ne bi, ali nisu svi imali čatrnju. Išle bi do Šuice po vodu, naliju u bure, natovare na leđa i nose. Sigurno triestak litara. Bilo vitrina, bura – uvijek nosi. A ženske su išle po to, nisu muški.⁴¹

⁴⁰ Kazuje Ante Mamić rođ. 26. 09. 1941. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁴¹ Isto.

3.4. Stipandan

Stipandan, Stipanjdani, Stipanje, Štefanje je drugi dan Božića – 26. prosinca. Prvomučenic je i jedan od sedmorice đakona prve Crkve. Zbog svoje gorljive vjere i žara koji je imao propovjedavši o Isusu Kristu, osuđen je kao da huli Boga i Mojsijev zakon te je kamenovan. Njegova vjera u Svevišnjega nije jenjavala ni tijekom mučenja; molio je za svoje progonitelje. Sveti Stjepan je zaštitnik konja tako da je narod taj dan posebnu pozornost posvećivao konjima. Organizirale bi se i utrke.⁴² Zaštitnik je i đakona, zidara, klesara.

*Jutri bi se ljudi digli, marendali i prvo išli na misu. Mi smo išli u grad na misu. Iza mise taj dan a i ostalo vreme u godini, osim korizme, bio je običaj prošetati. Mladi bi šetali, stari bi obično gledali i komentirali. Cure bi igrale kolo. I momci isto. Što si ima najlipše obuka bi i šeta. Ko vi danas po rivi šta šetate. Eto tako slično. I onda bi žene se skupile, pričale ko je s kim, čiji momak je bolji. Evo vidiš njenog momka i tako. Cura koja je dobra, prošetala bi po deset momaka. Prošeta s jednim ostavi ga, pa dođe joj drugi, pa s njim i tako. Koliko god joj je dolazilo njih ona bi prošetala. To je bilo koja je dobra cura. Ona je imala momaka. Slavilo se kod onih koji imaju Stipana. Došla bi rodbina i susjedi. A jopet, nije svak ni moga slaviti. Imućniji bi slavili, ovi ostali ne bi i eto ti. Spremalo se šta si najbolje ima. Obično je to isto ko za blagdane, Božić, Uskrs i te dane. Spremaš kiseli kupus, pečeš meso, kumpire ispod peke. I zakolje se janje, obavezno. Ko je moga normalno. I to je se išlo na večeru.*⁴³

3.5. Ivandan

Ivanjdani, Ivanuš, Janušovo je treći dan Božića. Slavi se 27. prosinca. Sv. Ivan, apostol i evanđelist, rođen je u 1. stoljeću. Bio je ribar prije no što je postao Isusov učenik i apostol. Sveto Pismo ističe kako je sv. Ivan odano ljubio Isusa. Isus mu je povjerio svoju majku Mariju nakon smrti na križu. Osim evanđelja, napisao je *Otkrivenje* i tri poslanice koje Crkva naziva poslanicama ljubavi: „*Bog je ljubav!*“ Ivan je jedini apostol koji je umro prirodnom smrću. Crkva ga najčešće prikazuje sa dugom, svijetlom kosom, dječaćkog izgleda; rjeđe se prikazuje kao starac. Zaštitnik je teologa, pisaca, skladatelja, izdavača knjiga i novina.

⁴² Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 147.

⁴³ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

Taj dan je dan blagoslova vina u crkvama. Iznosila bi se božićna slama i stavljala po voćkama. I kuća bi se pomela. To se nije smjelo na dan Božića i svetog Stjepana.

Ko je imo Ivana u kući slavio je Ivanjdan. Prvo se išlo na misu. I malo šetaj po gradu. Cure i momci igraju kolo. Ostali gledaju. Obučes šta imaš najlipše. Žene gledaju ko je s kim. Ko je koga našo. Posli dođeš na ručak. A običaj je bio da ko slavi priprema uvečer slavlje. Red bi bio zaklat janje, ko je imo. Ljudi bi se zabavili, popričali, nazdravljali.⁴⁴

3.6. Mladinci

Mladinci ili Nevina dječica je blagdan koji se slavi 28. prosinca. Taj dan djeca obilaze kuće i pozdravljaju: „Na zdravlje vam došla nevina dica.“ Darivalo ih se orasima, lješnjacima, jabukama. Taj dan vjernici se prisjećaju kako je kralj Herod dao naredbu da se ubiju sva djeca, nadajući se da će time ubiti i Isusa te očuvati svoju vlast. Ovaj blagdan je treći nakon Božića koji Crkvu obavlja u crveno ruho mučeništva. Nevina dječica su treći dan Božića već treći Isusovi svjedoci, nakon Stjepana i Ivana.

Mladinci su drugi dan sv. Ivana. To je kao dičji dan. Onda donesu šibu i ajmo kao šibat dicu koja nisu dobra. Starešina kuće donosi šibu. Kao idemo išibicat dicu – mladičanje. Ali nije te niko diro, to eto samo tako ko običaj bi se donila šiba. Da se obilježi taj dan.⁴⁵

3.7. Silvestrovo i Nova godina

Sveti Silvestar I. bio je 33. papa. Kao biskup doživio je brojna mučeništva i pogubljenja kršćana. Za vrijeme svoga pontifikata krstio je cara Konstantina I. Velikog, 313. godine. Te iste godine, car je proglasio kršćanstvo slobodnom religijom. Prikazuje se u papinskoj odori, sa tijarom te biskupskim štapom i knjigom. Do njegovih nogu je bik. Na samrti je pozvao svećenike i rekao im da su ljubav te da čuvaju narod od zla. Nije podnio mučeničku smrt kao njegovi prethodnici. Prvi je papa koji je umro prirodnom smrću. Spomendan mu je 31. prosinca. U narodu je taj dan poznatiji kao Silvestrovo. Zaštitnik je od gube te stoke i stočne hrane. Silvestrovo je u znaku brojnih vjerskih običaja i obreda. Kako je to ujedno i posljednji dan u godini održavaju se mise zahvalnice, blagoslov ukućana, kuća,

⁴⁴ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁴⁵ Isto.

blaga, štala; ali i molitve za nadolazeću godinu. Sv. Silvestar se štuje u Hrvata; brojne crkve su posvećene tom svecu (Biševo, Draguč, Zadar) ali i obredi, običaji i ophodi koji se izvode u njegovu čast.⁴⁶

Na Silvestrovo se održavaju mise zahvalnice. Zahvaljuje se Bogu za proteklu godinu te se molitve okreću prema godini koja slijedi. U Hercegovini se kaže: *Danas je Silvestar papa, sto godine sklapa*. Bogu se zahvaljuje i preporuča mu se za naredne dane nove godine.

Na Murteru bi bio običaj paljenja svitnjaka. Ognjišta bi se udružila. Svatko je dao onoliko koliko je mogao. Skupilo bi se skoro cijelo selo; veselilo se pjevalo, plesalo. Na Biševu, slična tradicija – pali se oganj i govori se misa.

Izvodile su se koledarske pjesme. Imale su tri dijela i izvodili su ih koledari. Koledari su čestitari, najčešće pet do sedam mladića ili odraslih. Vrijeme Božića i Nove godine je vrijeme kada se izvode koledarski ophodi. Pjevalo bi se često uz pratnju instrumenata koje bi koledari nerijetko nosili sa sobom. Najčešće bi bila riječ o harmonici. Tako u skupini išli su, čestitali, pjevali te bi ih često domaćini ugostili. U Duvnu, Sarajlijama se isto koledalo. Posebno na dan Božića. Nakon zornice, koledari bi išli po kućama, pa sve do jednog sata iza podne. Domaćice bi pripremale pršuta, sira, lješnjaka, suho voća za čestitare. Tada bi se vratili svojim kućama na ručak.

Nova godina, ili kako je narod još naziva, Mlado lito, Počelo je isto veliki blagdan. Čestitala se uglavnom govoreći: „Na dobro Vam došla Nova godina!“ a odgovor je glasio: „I s tobom Bog dao zajedno.“ Prije a i sada, doček Nove je posebno velik doživljaj za mlade. Tada im se dozvoljavaju duži izlasci i druženja. Oni praznovjerni, odijevaju nešto crveno, najčešće je to rublje. Dragić navodi da je taj običaj apotropejskog karaktera. Prva osoba kojoj se čestita, imat će velik značaj u životu osobe u novoj godini. Nova godina je blagdan u kojem su isprepleteni kršćanski ali i poganski običaji.

Starešine su uglavnom čekale Novu godinu. Naši su u selu imali to slavlje. Uzmi jedno janje koje se spremalo za doček. Uzmu i piće sebi. To samo se muški sastanu. Nisu ženske, ma kakvi. Obično su se sastajali u susjedstvu, u nečijoj kući. Najviše u čiju se kuću inače dolazilo; di je bilo silo.

Ali žene Novu godinu nisu pusto ni slavile. Dočekaj je i idi spavat. Ili idi spavat dok ti se zadrma. Nije bilo tada ko sad šta se slavi. Naš pokojni did bi išo na silo čekat Novu. I

⁴⁶ Marko Dragić, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol.50 No.2, 2015., str. 309.

onda se tako jednom pobili. A pošlje su i prikinili skupljat se tako. Popije se, praviš se ti pametan, pravi se pametan taj drugi i dođe do svađe. A moj Ante nikad nije ni išo. Kako ko. Ali glava kuće bi mogla ić ako oće.

Sutradan na Novu godinu bi se ujutro išlo u crkvu. A iza bi se opet šetalo. Mlađarija šeta a stari okolo gledaju. Kolo se uvati veliko, piva se, igra. Svako je selo imalo svoje kolo. To bi bilo priko zime, zapravo sve dok ne dođe korizma. I to svake nedilje iza mise. Takav bio običaj. Onda uskoče momak i cura u kolo, plešu, ovi okolo igraju. Pa oni izađu pa drugi uskoče i tako.

Nakon toga idi ljudi svojim kućama, na ručak. A ručavalo bi se najbolje, šta je ko ima i kako je ko moga. Obično kiseli kupus i meso, meso i kumpiri ispod peke, kasnije i sarma. Nakon ručka bi se gasile sviće vinom. To je bio treći i zadnji put. Znači prvo za Badnjicu, pa za Božić i onda Novu.⁴⁷

3.8. Sveta tri kralja

Sveta tri kralja, Bogojavljenje ili Vodokršće je blagdan kojeg vjernici slave 6. siječnja. Blagdan predstavlja završetak božićnih blagdana. Nekada se zvao Tri mudraca od istoka.⁴⁸ Prema Dragiću razlikujemo vjerske i svjetovne obrede tog dana. U vjerske ubrajamo: blagoslov vode, škropljenje blagoslovljenom vodom te blagoslov kuća. Maskirane ophode i apotropejske obrede ubrajamo u svjetovne obrede.

Sveta tri kralja (mudraca) – Baltazar, Melkior i Gašpar odlaze u Betlehem, pokloniti se novorođenom kralju. Dragić naglašava upravo zvijezdu koja je u kršćanskoj ikonografiji, antropomorfirana⁴⁹, navjestila Isusovo rođenje. Ne znajući jedan za drugoga, iz različitih smjerova, upućuju se na put vođeni zvijezdom. Putovali su na konjima ili kako predaja kaže – na devama. Nosili su zlato, tamjan i smirnu. Kralj Herod koji je vladao u to vrijeme, uplašio se za svoje prijestolje. Čuo je priče kako se treba roditi kralj. Potajno je pozvao tri mudraca i rekao ako pronađu kralja da i njemu jave gdje je, da se i on dođe pokloniti. Nakon što su trojica mudraca nastavila put, zvijezda se ponovno pojavila (bila je nestala kada je Herod došao). Zvijezda se zaustavila na mjestu gdje je bilo Dijete Isus s Majkom. Kraljevi su se poklonili i darovali Kralja nad svim kraljevima. Nakon toga dobili su upute od Boga da se ne vraćaju Herodu te su se vratili drugim putem u svoju zemlju.

⁴⁷ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁴⁸ Marko Dragić, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, Vol.42 No.1, 2007., str. 98.

⁴⁹ Isto, str. 96.

U Tomislavgradu se obavezno vršio (i još uvijek se vrši) blagoslov vode i kuća. Blagoslov vode obavlja svećenik u crkvi nakon čega vjernici nose blagoslovljenu vodu svojim kućama, i škrope svoju kuću, štale, polja, vrtove. Usporedno se molilo Vjerovanje.

3.9. Poklade

Folklorno kazalište sinkretizira različite oblike narodnog stvaralaštva od glazbe i plesa, likovne umjetnosti do usmeno-književnih oblika. Spominje se već u drevnim vremenima. Razvijalo se paralelno sa drugim usmeno-književnim rodovima: usmenom lirikom i epikom. Unatoč tome, za razliku od lirike i epike, drama je bila zanemarena. Tek veća pažnja i zainteresiranost počinje šezdesetih godina prošloga stoljeća. Vratimo li se načas u prošlost, uočiti ćemo da je folkloristika činila bitan dio poznatih djela. Dubrovnik u 15. stoljeću spominje maske Židovi i Turica. U čast sv. Vlahe izvodile su se brojne igre pod maskama. I Mavro Vetranović u *Posvetilištu Abramovom* služi se folklornom glumom. Poznata *Robinja*, Hanibala Lucića također je dramatizirana i doživjela ogroman uspjeh. Držićeve drame, također sadrže elemente folkloristike. U 17. stoljeću spominje se lastovski Poklad te zagrebački Fašnik. Razdoblje poklada traje od Očića do Čiste srijede. Veliki karnevali se organiziraju svega nekoliko dana prije Čiste srijede. Te bi se dane posebno veselile, častilo, obilo jelo; većina ljudi bi postila u korizmi. Ti dani su poznati pod nazivom *Veliki ili Pokladni dani*. Čak bi se i siromašni za te dane provešeli; imali bi kave, šećera, vina i rakije.⁵⁰

Dani poklada idealni su za maškare/mačkare. Maskiranje se spominje još u pretkršćanskim vremenima. Prije se maškaralo šaranjem lica; muški bi se odijevali u cure i obratno. Išli su od vrata do vrata, pjevali i skupljali darove koje bi potom razdijelili među sobom.

Mostarski kraj pripovijeda o udovici sa sinovima koja je pripremila slatkiše i kolače za poklade. Rekla je sinovima da to ne diraju. Čuvši to neka djeca su se obukla, *namačkarala* i rekla da su poklade. Od tada se slave poklade.

Split je prije, a i danas, vrlo živ za poklade. I stari i mladi bi se pojavili na rivi i skupa uživali u događajima toga dana. Veselilo se, zabavljalo, jelo i pilo. Poseban događaj je paljenje *Krnje*.

⁵⁰ Marko Dragić, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol.8/1 No.8., 2013., str. 156.

U Tomislavgradu se tog dana posebno veselilo. Pekle su se krafne. Žene su se natjecale tko će ih bolje napraviti. Prije su i žene išle u *mačkare* ali danas idu uglavnom djeca. Ako tko ne bi htio otvoriti vrata, posule bi prag lugom ili jajem.

Kad bi bile poklade, onda se moraš izmirit. Takav bio običaj. Koliko kila imaš. Koja je bila cura debela ona se jedva čeka izmirit, onda čitavo selo priča ova najteža. Koja bi imala 85 kila, bila bi najbolja. A one koje bi bile mršave stavile bi nešto teško, kao da su deblje, teže. Jer je sramota, reć će ljudi vidi je bolesna. Navlačile bi one po tri, četiri modre kao da su teže. A neke se ne bi ni tile mirit, kao sramota je koliko su mršave. Jer se pričalo: „Pokladi, guzicom se okladi. Nema mrsa do Uskrsa.“⁵¹

3.10. Korizma

Korizma je vrijeme posta i pokore. Dolazi od riječi *quadragesima* – četrdesetnica.⁵² Počinje Čistom srijedom ili Pepelnicom i traje sve do Uskrsa (točnije Velike subote, jer je uvečer bdijenje nakon kojeg ulazimo u Uskrs).

*Uvečer operi cilo suđe u lukšiji. To da se svaka masnoća spere. To bi značilo da počinje post.*⁵³

Strogo bi se postilo sve do uskrsnog jutra. Meso se moglo jesti nedjeljom, iako su to rijetki prakticirali. Ženidba i udaja u korizmi su bili strogo zabranjeni. Također se nije išlo na sijela. Dopušteno je bilo pjevati samo Gospin plač. U Duvnu se to uglavnom znalo napamet.

⁵¹ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁵² Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002, str. 481.

⁵³ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

U korizmi su odrasli išli redovito na ispovijed. Fratar bi znao čak odrediti kojim redoslijedom će pristupiti svetoj ispovijedi.

Prije nego fratar obznani početak ispovijedi kućni domaćin otišao bi k fratru izvaditi „bulentine“. Bez bulentina se nije moglo ići na ispovijed. Onoga tko nije imao bulentin⁵⁴, fratar nije htio ispovjediti. Bulentine su dobili oni domaćini koji su podmirili svoje obveze prema župi i župniku. Kada netko dođe na ispovijed, kućni domaćin mu uruči bulentin. Dotični klekne pred fratra, preda mu svoj bulentin i ispovijed može početi.⁵⁵

3.11. Veliki četvrtak

Veliki ili Sveti četvrtak je dan Isusove posljednje večere. Na taj dan je ustanovljena Euharistija ili sveta misa. Euharistijom postajemo jedno tijelo s Isusom Kristom. Isus večeraje s učenicima i nagovještaja svoju muku i smrt. Govori da će ga netko od njih izdati. Isusove riječi posljednje večere ostavile su dubok trag Isusovim učenicima (poglavito nama kršćanima). *Ovo je moje tijelo koje će se za vas predati* i *Ovo je moja krv koja će se za vas prolići* – duboke su i snažne Isusove riječi koje izgovara; i koja se ponavljaju svaku svetu misu. Potom kaže: *Ovo činite meni na spomen*. Ostavlja nam baštinu, ostavlja nam sebe. Njega putem svete pričesti primamo na svetoj misi. Obećava učenicima svoga Duha protiv svakog zla. Isus pere noge učenicima i daje im primjer poniznosti. Te noći je izdan i zatvoren. Vjernici nakon obreda Velikog četvrtka odlaze svojim kućama u miru i tišini. Ulazi se u dan muke Gospodnje.

*Velikom četvrtkom idāše ljudi na misu.*⁵⁶

Na Veliki četvrtak molila bi se molitva „križići“:

„Oj, dušice grišna,

kad budeš putovati tisnim klancim,

dugim putim,

srist će te duv nečisti,

duv nemili i pitati:

⁵⁴ Mali papirić označen župnim pečatom.

⁵⁵ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 482.

⁵⁶ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

„Čija si, dušice? Il moja il Božja?“

„Nisam tvoja već Božja.“

Ja sam rekla Bogu

doći na blag danak

na Veliki četvrtak.

Sto jezusa, sto amena, sto križića,

*sto se puta prikrižit.*⁵⁷

Molitva bi se molila po sto puta, na krunicu. Prije su rijetki imali krunicu pa bi molili na „raboš“ – naborani štap.

⁵⁷ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

3.12. Veliki petak

Veliki petak – dan Isusove muke i smrti. Zajedno sa Velikim četvrtkom i Velikom subotom čini Sveto trodnevlje. Nema Euharistije na taj dan. Vjernici se okupljaju u miru i tišini. Oltar je prazan – nema cvijeća, križa, svijeća. Taj dan je post i nemrs. To podrazumijeva da se jednom o podne pojede, i da se ne jede ništa mrsno (mlijeko, jaja, meso, kolači...). Tko je mogao postio bi taj dan o kruhu i vodi. Upravo jer je na petak bila muka Gospodnja, tijekom cijele godine velik broj katolika ne jede meso petkom; posti. U crkvi se pjeva Muka Gospodina Isusa Krista; klanja se pred križem i ljubi se Isusov križ; kupi se lemozina. Ide se u procesije. Sve u miru, tišini, vrlo pobožno i s mislima usmjerenim prema raspetom Kristu.

*Na Veliki petak išlo se na obrede u popodnevnim satima. Molile bi se trideset tri Isusove krunice. To je dan Isusove muke. Posebno se pazilo da na taj dan bude mir; vjernici su se prisjećali muke i molili u svojim kućama i u crkvi. Bio je post i nemrs.*⁵⁸

3.13. Velika subota

Velika je subota dan šutnje i mira, ozbiljnosti. Vjernici, najčešće s obiteljima, posjećuju Kristov grob te se mole pred njim. Na Veliku subotu nije bilo nikakvih obreda, osim blagoslova jela obično u popodnevnim satima. U Duvnu, jelo se nazivalo *posvetilišće*. Posvetilišće bi jeli svi ukućani na uskršno jutro. Posebno se pazi na mrvice hrane, jer je ona blagoslovljena. Nakon što se pojede posvetilišće mogu se jesti druga jela.

Djeca su na Veliku subotu išla po kućama. Domaćice su ih darivale jajima. Jaja bi se bojala navečer kako bi bila spremna za Uskrs.⁵⁹

Navečer se ide na Vazmeno bdijenje. Bdijenje počinje službom svijetla. Crkva je u mraku. Pali se vatra ispred crkva, svećenik daje blagoslov. Potom se pali uskršnja svijeća. Svećenik koji ju nosi, polako ulazi u crkvu; vjernici od uskršnje svijeće pale svoje svijeće. Svećenik govori: „Evo svjetlo Kristovo!“ Narod odgovara: „Bogu hvala!“ Potom se pjeva hvalospjev svijeći; slijedi služba riječi. Obično se čitaju četiri čitanja (trebalo bi se čitati devet ali bi predugo trajalo). Nakon toga pale se svjetla, svijeće, zvona zvone, zbor i narod pjevaju u

⁵⁸ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01. 03. 1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁵⁹ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 482.

čast Uskrsloga Krista. Isus je pobijedio smrt! Slijedi krsna služba, blagoslivlja se voda i narod. Kod neokatekumena, djeca se krste tako što ih svećenik uranja u zdenac pun svete vode. Euharistija počinje točno u ponoć. Čita se devet čitanja. Prije svakog čitanja unaprijed određeni laik daje uvodnu riječ. Nakon čitanja pjeva se prigodna pjesma popraćena mnoštvom instrumenata i pljeskanjem. Nakon Evanđelja, daju se odjeci. Svatko tko želi, ima priliku reći koji dio Božje riječi ga je dirnuo.

3.14. Uskrs

Uskrs je najveći kršćanski blagdan jer je Isus Krist svojim uskrsnućem spasio i otkupio svijet. Podrijetlo Uskrsa je u židovskom blagdanu Pashe, kojom su se slavila čudesna Božja djela. Vazmenim bdijenjem na Veliku subotu, veliča se Kristova pobjeda smrti.

Na Uskrs, u Duvnu, prije zore molile bi se tri Gospine krunice. To je bio uvod u uskrsno slavlje. Rano ujutro jeo se blagoslov – posvetilišće. Nakon toga su obitelji išle na misu. Iza bi obično bio veliki dernek. Cure i momci bi šetali i zamirali se. Selo bi se skupilo. Potom bi se išlo kući na ručak. Jelo se kao i za ostale blagdane, najbolje što se imalo. U Duvnu je to bila pita, kiseli kupus, meso i krumpiri, kolači.

Molitva Gospi

Aleluja, aleluja, aleluja, aleluja,

Gospe moja,

Daj mi dobar dar,

Ja ću tebi bolji glas,

Od Isusa sina tvoga ,

Jutros ti je uskrsnuo,

Na jutrošnji dan,

Daj mi ga daj,

Gospe moja,

Da me privede u svijetli raj.

Molitva se morala izmoliti 150 puta na Uskrs da se zadobije oprostjenje.

Otkrivanje duvanjske pisanice (2013.)

Izvor: tomlavnews.com

3.15. Sveti Ante

Sv. Antun (Ante), krštenog imena Fernando (Ferninand) de Bulhoes, rođen je u Lisabonu. Potječe iz ugledne obitelji. Sa 20 godina odlazi u red kakonika sv. Augustina; nakon dvije godine prelazi u samostan sv. Križa u Coimbru. Posebno je izučavao spise sv. Augustina. Stupivši u franjevce, mijenja ime u Antun. Krasilo ga je veliko teološko znanje, rječitost i ističe se kao jedan od najvećih propovjednika svih vremena. Posebno se isticao u borbi protiv zlih običaja, protiv bilo kakvog krivovjerja. Umire u Padovi 13. lipnja 1231. godine. U manje od godine dana od svoje smrti, proglašen je svetim. Vjernici ga štiju slaveći utorke; pokopan je u utorak i više čudesa se dogodilo tog dana. Mnogi nose uza sebe medaljicu sv. Antuna i s pouzdanjem mu se utječu. U crkvama možemo vidjeti natpis *Kruh sv. Ante* gdje se skuplja novac za siromašne i potrebite. Tako činimo stvarno djelo milosrđa.

*...neka zato prestanu riječi, a neka progovore djela. Uzalud se hvasta poznavanjem zakona onaj tko djelima razara nauk.*⁶⁰

Blagdan sv. Ante je 13. lipnja. Svetog Antu se slavi posebno u Zavelimu, kao zaštitnika i najvećeg sveca tog kraja.

*To se okupe ljudi, rodbina, prijatelji, susjedi, ma čitavo selo. Ljudi najprija idu u crkvu na misu. Tamo se sluša rič svećenika, a kašnje se ispid crkva pozdravljaju ljudi. Dođu i oni iz drugih krajeva koji su davno otišli. Vidi se puno ljudi. Onda se ide svojim kućama i tu ljudi ručaju, uglavnom među obitelji. Jopet za kavu dođu susjedi i prijatelji pa priča traje cilu večer.*⁶¹

Slavi se i u duvanjskom kraju. Palio se i svitnjak. Iznijela bi se slama, koja bi se stavila u obliku križa. Potom bi se palio.

*Išli smo na sv. misu u Šuicu; iza na dernek. Pješke isto na zavrt. Nije se nikad radilo na svece. I sv. Anti se moliš ako nešto izgubiš. Krunicu uzmi i moli. O sv. Ante reć ću ti krunicu. Koda sam jednom izgubila iglu kod ovaca. Pa se moli i odma nađeš.*⁶²

3.16. Ivan Krstitelj

Blagdan sv. Ivana Krstitelja slavi se 24. lipnja. Naziva se Krstitelj jer je krstio Isusa u rijeci Jordan. Sin je Zaharije i Elizabete koja je bila rođakinja Djevice Marije. Ivan je Božji dar koji su njegovi roditelji dugo molili. Ljudskim očima gledano, nemoguće je bilo da Elizabeta rodi dijete. Bila je neplodna. No, Bogu ništa nije nemoguće. Sv. Luka piše o Ivanovom rođenju. On ne donosi samo prikaz Ivanovog rođenja; ona najavljuje Ivanovu ulogu:

A ti ćeš se dijete, prorok, Previšnjega zvati, jer ćeš ići pred Gospodinom da mu pripraviš putove, da narodu njegovu pružiš spoznaju spasenja, koje biva oproštenjem grijeha njegovih, zahvaljujući milosrdnom srcu Boga našega, zbog kojeg će nas pohoditi Sunce s visine, da obasja one koji prebivaju u tami i sjeni smrtnoj, da obasja one koji prebivaju u tami i sjeni smrtnoj, da upravi korake naše na put mira.

⁶⁰ Misli sv. Antuna.

⁶¹ Kazuje Marija Pušić, rođ. Pušić; 19.11.1941. u Balićima, Zavelim.

⁶² Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

*A dijete kako je raslo tako je jačalo duhom. Boravilo je u pustinji do onoga dana u koji se jasno očitovao Izraelu.*⁶³

Ivan je toliko velik u Božjim očima da je i sam Isus rekao:

*Velim vam, nije nitko između rođenih od žene veći od Ivana.*⁶⁴

Sv. Ivanu Krstitelju, zbog vjere i morala koji je propovijedao, biva odrubljena glava:

Herod doista bijaše dao uhititi Ivana i svezati ga u tamnicu zbog Herodijade, žene brata svoga Filipa, kojom se bio oženio. Budući da je Ivan govorio Herodu: „Ne smiješ imati žene brata svojega!“, Herodijada ga je mrzila i htjela ga ubiti, ali nije mogla jer se Herod bojao Ivana; znao je da je on čovjek pravedan i svet pa ga je štitio. I kad god bi ga slušao, uvelike bi se zbunio, a rado ga je slušao.

I dođe zgodan dan kad Herod o svom rođendanu priredi gozbu svojim velikašima, časnicima i prvacima galilejskim. Uđe kći Herodijadina i zaplesa. Svidje se Herodu i sustolnicima. Kralj reče djevojci: „Zaišti od mene što god hoćeš i dat ću ti!“ I zakle joj se: „Što god zaišteš od mene, dat ću ti, pa bilo to i pol mojeg kraljevstva.“ Ona iziđe pa će svojoj materi: „Što da zaištem?“ A ona će: „Glavu Ivana Krstitelja!“ I odmah žurne uđe kralju te zaište: „Hoću da mi odmah dadeš na pladnju glavu Ivana Krstitelja!“

*Ožalosti se kralj, ali zbog zakletve i sustolnika ne htjede je odbiti. Kralj odmah posla krvnika i naredi da donese glavu Ivanovu. On ode, odrubi mu glavu u tamnici, donese je na pladnju i dade je djevojci, a djevojka materi. Kad za to dočuše Ivanovi učenici, dođu, uzmu njegovo tijelo i polože ga u grob.*⁶⁵

Svetog Ivana Krstitelja štiju kao zaštitnika krojača, krznara, remenara i vunara; zatvorenici osuđeni na smrt. Zazivaju ga i kod padavice, glavobolja, vrtoglavice i grčeva, posebno kod male djece.

U Duvnu bi se za blagdan palio svitnjak. Slama bi se iznijela i postavila u obliku križa. Potom bi se zapalila. Ujutro kad bi se ukućani probudili, prelazili bi preko mjesta gdje je svitnjak gorio, bosi. Vjerovalo se da se neće imati žuljeva. Potom bi se prije nego sunce izađe, išlo oprati na rijeku.

⁶³ Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., (Lk 1,77 76-80).

⁶⁴ Isto, (Lk 7,28).

⁶⁵ Isto, (Mk, 6,29 14-29)

Od davnina, sv. Ivan Krstitelj je zaštitnik župe Roško Polje. Fra Blaž je zabilježio da se na taj veliki crkveni dan, još nikako nije dogodila tučnjava. No, Jolić i Jukić ipak nalaze spise koji svjedoče o tučnjavi Rožana i Virana.⁶⁶ Iako nije bila velika, biskup je oštro kaznio sudionike nereda. Na Ivandan hodočaste ljudi iz Duvna, Bekije i Dalmacije. Dernek je bio velik i potječe još iz starine. Čuju se razni narodni pripjevi, vide se razne narodne nošnje. Oko groblja bi se napravili štandovi, zelenilom i letvama. Moglo se naći za svakoga po nešto: piće, roba, voće, alat i sl. Često bi župnici i drugi svećenici sa župljanima dolazili u hrvatskim i crkvenim zastavama. Na groblju se služila svečana misa; položaj groblja je iznimno lijep, okružen zelenilom imao je romantičnu notu.

*Za sv. Ivana išlo se na zavrit. Išlo se u Roško polje sv. Ivanu. Išlo se boso. Bili su tu veliki derneci. Tamo se to posebno slavilo. Uvečer bi se palio svitnjak.*⁶⁷

3.17. Ilindan

Blagdan svetog Ilije se slavi 20. srpnja. Ime mu znači *Moj Bog je Jahve*. Bio je vrlo uporan u obrani vjere i zahvaljujući njemu mnogi su se obratili. Prema Bibliji, Ilija nije umro već je uznesen na nebo – ognjena kola su se spustila po njega. Zaziva ga se da štiti od oluje, groma i vatre. U Duvnu se na blagdan sv. Ilije išlo na misu. Obavezno se postilo. Posebna slavlja ili običaji za taj dan nisu zabilježeni.

*Išlo se na misu. Obavezno se moralo postit. Bojali se ljudi groma. Jedan je u nas na Ilijinu jio meso i ništa prošlo malo i grom zapuca i ošamutilo ga dobro. Idi sutradan na misu. Nije bilo u nas nekog derneka. Jer sv. Ilija nije bio u nas zaštitnik.*⁶⁸

3.18. Velika Gospa

Blagdan Velike Gospe slavimo 15. kolovoza. To je dan Uznesenja Blažene Djevice Marije u nebo. Rijeke hodočasnika odlaze u Gospina svetišta diljem zemlje. U selu Seonica, u Duvnu posebno se slavilo taj dan. Ljudi iz drugih duvanjskih sela pješke bi se uputili na

⁶⁶ Robert Jolić, Marko Jukić, *Župa Roško Polje*, Župni ured Roško polje, Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2008, str. 122.

⁶⁷ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁶⁸ Isto.

zavjet. Čvrsto su vjerovali i uzdali se u Gospinu pomoć. Hodočastili su noseći u srcu brojne nakane i potrebe. S krunicom u ruci i molitvom na usnama sve je bilo moguće.

*Išlo se u Seonicu. Uvik pješke, na zavite. Budi sveta misa. Poslije mise šetaju momci i cure i zamiraju se tu. Bio velik dernek.*⁶⁹

⁶⁹ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

3.19. Svi sveti i Dušni dan

Blagdan Svih Svetih se slavi 1. studenoga. Tog dana slavimo svetice i svece koje je Crkva proglasila svetima, ali i one koji su svetost živjeli svojim životom, premda nisu proglašeni svetima. Svi sveci nisu bili neki neobični ljudi sa neobičnim moćima. Upravo suprotno. To su bili ljudi kao i mi koji su oštro odbacili grijeh i ugledali se na Kristov ideal.

Dušni dan slavimo odmah dan iza blagdana Svih svetih, 2. studenoga. Na taj dan sjećamo se svojih pokojnika. Obilazimo grobove, nosimo cvijeće i svijeće. Sjedinjeni smo u molitvi. Molimo Boga za milosrđe, da se smiluje i da ih primi u svoje kraljevstvo. Posebna se pozornost ovog dana prenosi na groblja koja su prepuna cvijeća i svijeća. Svijeće bi se palile i u kućama. Dušni dan u Hercegovini je poznat kao Mrtvi dan. Plaćaju se mise za pokojne, ide se na misu te se mole potpuni oprosti. U Donjim Mamićima nije bio običaj imati misu na grobljima. Rano ujutro bi se išlo na ispovijed, misu i pričest. Poslije bi ljudi izlazili iz crkve i ulazili, molili po pet *Očenaša*. Obred bi se ponavljao ovisno koliko je tko imao pokojnika. Obred se zvao *oprosti*.⁷⁰ Pred nama je bila izvanredna Godina milosrđa. Papa je 20. 11. 2016. svetkovinom Krista Kralja zatvorio vrata bazilike Sv. Petra i time označio kraj. U toj godini (studenog 2015. – studenog 2016.) mogli smo za sebe i za pokojne izmoliti oprost. Naravno, krajnji rezultat zadobivanja oprosta poznat je samo Bogu. Svakako, postojali su određeni uvjeti:

Za primanje POTPUNOG OPROSTA koji se može dobiti jednom u danu nužna/-o je:

1. Sakramentalna ispovijed – može biti i do dva tjedna prije nego se želi primiti oprost.
2. Euharistijska pričest – na dan kada se želi primiti oprost.
3. Molitva na papinu nakanu – Oče naš, Vjerovanje i pobožan zaziv Blaženoj Djevici Mariji, na dan kada se želi primiti oprost.
4. Izvršiti djelo naznačeno za potpuni oprost – u ovom posebnom slučaju putem javnih sredstava sudjelovati u događanjima u Godini milosrđa.
5. Isključiti svaku naklonost grijehu, makar bio i lak.

⁷⁰ Marko Dragić, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol.68. No.3., 2013., str. 422.

Oprost je DJELOMIČAN ako nedostaje potpuno odricanje (5.), a ispunjeni su svi ostali uvjeti.⁷¹

*Za Dušni dan nije se smilo dirat u zemlju. Moga si nešto drugo radit ali zemlju nisi smio taknit; i sad mi ne diramo u zemlju na Mrtvi dan. Idi u crkvu, obilazi oko crkve, s vrata na vrata. Moli za mrtve.*⁷²

3.20. Sveta Katarina Aleksandrijska

Sveta Katarina Aleksandrijska, poznata i kao Sinajska, svjedočila je svoju vjeru zbog čega je mučena 307. godine za vrijeme cara Dioklecijana. Jedna je od četrnaest Božjih pomoćnika i pomoćnica.⁷³ Postoji više legendi i predaja vezanih za nju. Prema legendi, tijelo su joj prenijeli anđeli na brdo Sinaj gdje je danas samostan sv. Katarine. Iz njezinog tijela, umjesto krvi, poteklo je mlijeko. Njena odlučnost, ljepota, molitva i vjernost Bogu, nadahnuće su za mnoge. Zbog iznimne ljepote i čistoće, zaštitnica je djevojaka, ali i filozofa, teologa, studenata. Upućuju joj se molitve za lak porod, zdravlje usta i jezika te zaštitu od nesretnih slučajeva i pobačaja. Slavi se 25. studenoga.

Sv. Kata, snig na vrata!

U nas je bio dernek za sv. Katu. Dogonili ljudi stoku. To je zadnji dernek prid Božić. Da se štogod još kupi ili proda. Jer je ona najviše snig donila.

*Ja i Jurišinica jednom iz grada. Jedva izašle. Od pusta sniga. Sve zatrpalo i to baš na taj dan. Nismo vidile kud idemo. Jedva kući došle. O svetoj Kati kolji se svinje najviše.*⁷⁴

⁷¹ <https://www.bitno.net/vijesti/vatikan/kako-dobiti-potpuni-oprost-u-svetoj-godini-milosrda/>

⁷² Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁷³ Marko Dragić, *Sveta Katarina Aleksandrijska u katoličkoj tradicijskoj baštini Hrvata*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 7, Mostar, 2011., str. 118.

⁷⁴ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

4. Nekadašnji život

4.1. Pravljenje opanaka

Prvo se ovca zakolje. I onda se razgrne mišina šta si sa ovce skinio. Razapne se na nešto da se osuši. I onda se naoštiri nož i vuna se skine, brije se. I krajevi se lipo obrižu i onda se koža kroji, ona je ukočena. Suče se u klupko, a zatim se potopi u vodu, nekoliko stoji da se smekša. I onda se ko vitlić vrti i to se usuče. To se zove oputa. I kad je veliki led to se stavi vanka, na neku draču. I to se ubili, oputa bude lipa, bila. I onda sasučeš i od toga se rade opanci. To je tvrdo. Ozdal bude od kože, od vola prije su se radili, ali je bilo dosta klizivo. Od kože napraviš i kljun. Idi u crkvu u tome, ko je ima lipe. A kad je kiša izuj se i pod ruku, da ti ne pokisnu. Jer se skovrlje i nece valjat ako pokisnu. To se čuvalo. Čitavu godinu imaš jedne.⁷⁵

4.2. Pletenice

Kod žena, osobito kod djevojaka, kosa je vrlo cijenjena i predstavlja njihov najljepši ukras.⁷⁶ Češljaju se tako „da kosu pokvase malo vodom ili zejtanom, da se bolje raspravi, a onda češljaju se. Kad se iščešljaju, onda jedna drugu spleću, ili se sama splete. Starije žene spleću se u dvi pletenice, pa te onda svezu oko glave. Žensku, koja nejma dugi' kosa, ismijavaju: kad se češlja onda joj viču, da se popne na stolac, jer će joj se kose zamrsit... Ima trave, kojom mažu kosu, da bolje reste, amo sve te trave ne znaju. Izmivaju kosu onom vodom, kad pare 'aljine, onako pomlakom vodom, a zove se zana. U nas se gleda na kosu i kad se

⁷⁵ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁷⁶ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 477.

cura zamira, a ne zna joj se za ćud. Ako ima dugu i lipu kosu, veli se da je dobre ćudi; ako nejma dobri' kosa, veli se, da joj od zla ni kose ne će da restu.“⁷⁷

*Cure bi se volile sređivat, da su ono uredne i lipe. Bože moj ko i danas. Svak oće bit lip. I onda bi splele pletenicu. Ili više. Neka bi pustila da pada a neke bi oko glave obavile, koja ima dužu kosu. I kako nije bilo laka za kosu, ko je to da, cure bi zamišale malo šećera i vode i time bi mazale kosu, da je uredna, da se lipo sjaji. U školu kad iđi, kaži ajmo časom isplest se. A kasnije kad si cura, stavlja si šudar, kao govorilo se nisi ti više dite, nemoš gologlav šetat. To je kao bilo sramota. Šudar su svi nosali, to je bio običaj i rugalo se ako se skinio. I rugalo se ko se ošiša, ko kosu skрати. Kaži ko da si se pogospodio. I ošišala sam se kad sam došla u Split, i skinila šudar.*⁷⁸

4.3. Pranje kose i robe

*Ko je onda da šampona. Uzeo bi se lug, ono kad se loži vatra, pa šta ostane, onaj sitni. I to bi se onda zalilo sa vrućom, vrilom vodom. I onda bi se kosa u tom prala. To se zvalo lukšija. Al ta se lukšija nije koristila samo za pranje kose već i za robu, al samo bilu. Prvo bi se stavljala roba mokra u neki sanduk koji je na dnu ima rupu. Slaga bi se red bile, mokre robe pa red luga, i tako do navr. Kad bi se sanduk napunio, uzimala bi se vruća voda i sve bi se to zalilo. I to bi se ostavilo cilu noć. I onda bi se išlo do Šuice, da se roba dobro umlati. Mlatilo se prakljačom. Mlati robu, pa ispiri i tako par puta. Kad isperi robu, to se sva bilila, ko snig. Al tako se smila prat samo bila roba.*⁷⁹

4.4. Moda

Rihtman-Auguštin ističe dva načina poimanje oblačenja i odjeće u etnologiji: narodna nošnja i moda. S obzirom na funkciju, odnos nošnje i mode se isprepliće. Nošnja pretpostavlja odijevanje u konkretnoj društvenoj situaciji; relativno je stabilna i obuhvaća dijelove društva – selo, regije i sl. Moda se tiče direktno pojava vezanih uz odijevanje, uzimajući u obzir opću

⁷⁷ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 477.

⁷⁸ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁷⁹ Isto.

razinu društva i ekonomsku situaciju; nailazi na različite prijeme i povratne informacije. Međusobnu isprepletenost možemo pratiti u prošlosti u odnosu selo – grad.⁸⁰

Što se tiče „svakidašnje“ duvanjske mode – nije joj se pridavalo posebno značenje, osim onog osnovnog koje odjeća sama po sebi ima. Ljudi su radili po polju, život je bio težak i nisu se zamarali što će odjenuti. Nedjeljom bi rad prestajao, ljudi su išli na misu te su tada nosili najbolje što su imali. Nedjelja je bila poseban dan.

Pošto je bilo blata, ljudi su nosali čizme, one gumene, ko za radit. A kad bi se išlo u crkvu u grad, onda bi se pod rukom nosale cipale, za priobut. Da budeš ko gospoda u crkvi. Cure pogotovo. I onda na potok bi oprala cipele, kad bi se zablatnjavio, jer se izmeljaš cili. Bate su se nosale, i onda bi sve cure u jedne žene u gradu ostavljale cipele, i priobuvale se. I ta žena ne bi branila nikom ostavit. Bio pun 'odnik naredanih cipela. Nemaš di ostavit a ta žena nije branila. Jer ako ostaviš prikućom pokisnut će, ili će ih neko odnit. Ne bi se triba ti nikome javljat. Ostaviš i odeš. Neće ti ih niko ukrast, ne tribaš se bojat. To uglavnom kad ideš u crkvu.

O duvanjskim narodnim nošnjama je pisao fra Anđelo Nuić.⁸¹ Detaljno je prikazao nošnju od djeteta do odraslih Duvanjski i Duvnjaka. Zanimljivo je da su se seljaci sramili svoje narodne nošnje, posebno kada bi došli u grad. *Narodno odilo propada, jer im se građani rugaju, i to ismijavaju one, koji se u gradu nose narodno, pa onda svi odbace narodnu nošnju. Seljaci općeći s ovima opet u njih se ugledaju, pa i oni mrže čisto na svoju nošnju.*⁸²

Muška narodna nošnja – na glavi kapa fes, okolo obmotan crveni šal, koji se kupuje kao i fes. Košulja od domaćeg platna, ili se kupuje; dopire do srid buta, tj. malo više od kolina. Jaka je navezena i išarana sa koncom crvenim, zelenim i modrim, osobito naprid, suviše sa malim kiticam od crvenog pamuka. Sapinje se sa kukcom i sponjom od žice žute. Po košulji meće se zvana anterija. Dosiže do pasa. Ona je od domaćeg debelog platna, brez rukava, našarana je najfinije, što se može, sprida, ali samo s bilim koncem, nakićena s bilim kitam od pamuka, niz sva prsa po rubovim. Po anteriji meće se zvani džamadan ili jačerma od crne ili modre čoh. Oboje se kupuje gotovo. Po džamadanu meće se džoka, od domaći' klasanja (sukna), brez rukava; dosiže niže pasa, obtočena po rubovim crljenom čohom i

⁸⁰ Dunja Rihtman Auguštin, *Razmišljanje o narodnoj nošnji i modi*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.13 No.1, 1976., str. 113-117.

⁸¹ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 475.

⁸² Stojan Rubić, fra Anđelo Nuić, *Duvno (Županjac)*, Narodni životi i običaji, Zagreb, 1899., str. 270.

crljenim gajtanim. Čoha i gajtan kupuje se. Po džoki dolazi ku(m)paran, drugčije zvan i gunjac, obtočen isto kao i džoka, samo ovi ima rukave i malo više sa gajtanim nakićen, prema sisam ima također jedan naokrug zvrk od čoje i gajtana. Mnogi imaju kumporane i džoke sa resama po leđima i prsima. To se nekako izprovlačuje kroz sukno i bude sve resa do rese. Rese su duge oko 10 cm. Pas je domaća tkanina od vune je, širok oko 30 cm, dug oko 5 m, obojen sa broćom domaćim, smeđast. Pas se paše jedan, dva puta oko košulje i anterije, zatim metne se silaj (svilaj) od tvrde kože, sa tri četiri lista jedan po drugome sprijeda. Otrag paše kajiš sa brnjicom. Ostali dio pasa opaše se po svilaju. Na donjem tilu imadu bile široke gaće od domaćeg ili kupovnog platna a šarvare isto široke, boje crne od domaćeg sukna. Šarvare i gaće bile vežu nisko ispod kuk(ov)a. Šarvare i gaće dopiru niže koline. Od kolina imadu tozluke (kupuje se od čove) ili – većinom – čorape (od domaće vune, od različite i bojadisane pređe, opletene od domaće ženskadije) sve do kolina; od z(g)lobova nožnih do gori jesu rastavljeni, a sapinju se sa više kukaca i sponja. Po čorapim među se napršnjaci koji se nataknu na nogu, i dosižu malo više od po tabana i naplata. Ogozgor su opleteni sa bojkadisanom vunom. Po napršnjacima dolaze opanci od kože. Sprida odozgor navrženi su sa bilom oputom, unaokolo isto sa oputom od visine sa jedno dva prsta. Unutra među obojke od sukna. Liti se nosi olakše odilo i brez kumparana; kad je vruće, skinu se šarvale od sukna i ostanu bile gaće, tako isto i kad rade. Svečeno odilo ili misno razlikuje se kod muškadije u tom, da svečano ili misno mora biti novo ili brez zakrpa i sasvim čisto. Svatovsko odilo jest kao i svečano, samo koji imadu crvenu jačermu sa tokom, obuku, za šal metnu kakvo cviče, ili navezenu maramu ili čevrmu (jagluk) itd.⁸³

Ženska narodna nošnja – djevojačka. Na glavi posebna crvena kapa od čohu, okolo obšivena crvenim gajtanom, do polovine kape otrag prikriivena bilom maramom, naokolo izvezena sa bilim (a gdikoje i crvenim) koncem, pri kapi pričvršćena sa špiodam. Po kapi sprid nakite sa neakvim čandrljinim i novcim kapu. Oko vrata imadu nakit od korulja cakleni', niže po prsima đerdane ili kolajne izpripletene različito od korulja cakleni', različite boje ili od novaca, kao pleta, banovaca, ne(k)akvi' drugi' parica srebreni'... Košulju (nose) od domaćeg, obično debelog platna do pod kolina ili do srid gnjata. Košulja je izvezena oko nidara najfinije različitim bojadisanim koncem. Nidra se sapinju na kukce. Po dno košulje isto je navezeno, isto i po rukavim. Po košulji meće se crna haljina, malo kraća od košulje. Po istoj malo je šare. Ova je sa rukavim. Po haljini dođe crna jačerma brez rukava. Dopire do kolina. Nakićena je sprid sa crvenom čohom i kiticam, tako i naokolo sve, osobito oko ramena

⁸³ Stojan Rubić, fra Anđelo Nuić, Duvno (Županjac), Narodni životi i običaji, Zagreb, 1899., str. 263 - 266.

i bedara. Gaća ne nose. Preglača, obična tkanina domaća, smeđa, dosta debela i široka, sopire spored košuljom, nešto blizu pasa na sredini smriškana; veznice, koje naprid ostaju, pa dnu navezene. Po pasu imadu papte od tuća, ili srebrene ploče, nike kajiše i po kajišu izlivena nakite od kalaja. O tomu visi na sindžiru britva, praljak, otčenaši (krunica) i štokakvi drugi nakiti, koji zveče. Mlade gotovo isto nose, samo što imadu na glavi bilu veziglavu i prstenje na rukam, i po tom se poznaju da su žene.

Mlade u nas na selu nose se dvojako. Jedne nose, dok su još prve, druge, pa i treće godine, crljene jačermu, a nike i ne nose, već onu od sukna.

Žene koje već počmu stariti, ne imadu nnikakva nakita, a u ostalom nošnja je jednaka; na glavi imadu većinom crljenu maramu.

Starinsko odilo bilo je ponješto drugačije u krojenju, ali je bilo brez nakita. Tada se na kuparane i džoke nije mećalo crvene čohe i gajtana. Svilaji jesu bili više nego danas napulani sa kalajom. Divojke plele su sebi kape od bile vune i kitile naprid svakojako. Žene mlade nosile su ne(k)akvu veliku kapu na glavi, sličnu kao što nose rišćanski popovi. Bile su od debelog kartuna smotane i platnom obšivene, a po platnu svakako nakićene sa paricam, špiodam, cvicem... Odila starinskog ne ima više nitko. Kazuju, da je današnje lipše, ali je skuplje⁸⁴.

Činjenica jest da je *tradicionalnog narodnog kostima* sve manje. Kakva i kolika će biti funkcija narodne nošnje u budućnosti, ne može se predvidjeti.

4.5. Hrana

Najveći specijalitet bila je pita. To se svak borio da pravi dobru pitu. Prvo se zamiša tijesto od brašna, vode i malo soli – od toga se prave juške. Kad to ostoji malo, onda se uzme šćap, baš za to, i time se tanko, tanko valja tijesto. Sve dok ne dođe do milimetar debljine. Samo triba pazit da ne pukne, da se ne rastavi, jer je ružno onda, moraš krpāt. I onda to bude dugo i podiliš ga na dva dila. I stavljaš šta oćeš, zelje, meso, kumpire, tikvu. Ko šta voli. Posebno se volio burek od mesa. I to se smota i stavi u tepsiju i peče. I budi rskavo lipo, i najčešće s jogurtom se jidi. U nas, a u drugih i s vinom, kako ko oće.

Kuva se i kiseli kupus, zimi, i grah. I ko je ima krvavice, i to se često pravilo. Sa kumpirima. I čvarke i suđuci, to je usuvo bilo, za zamezit. Bilo je onda i kuća (obitelji) koje nisu imale soli ni šećera a kamoli mesa. Onda bi pokojna baba nosila u marami da imaju šćim začinit. Za posebne dane, blagdane iznosilo se ono najbolje šta je ko ima. U nas bi se

⁸⁴ Stojan Rubić, fra Anđelo Nuić, *Duvno (Županjac)*, Narodni životi i običaji, Zagreb, 1899., str. 266 – 270.

*pekla pita, kuva kiseli kupus, pekli meso i kumpiri. Dica bi bila sritna kad bi vidila jabuku – ko nešto slatko.. Tek kasnije kad se počelo ić u Njemačku bilo je štagod slatkiša. Dotad bi ispekli žuti kolač (biskvit) i to bi dica jela i radovala se ko da jedu ne znam šta.*⁸⁵

4.6. Igre i zabava

Svoj djeci, glavnu aktivnost predstavlja igra. To je njihov „posao“. Igre su različite i raznovrsne i na njih utječu različite prilike. Prema Joliću⁸⁶, rat – mir, selo – grad, bogatstvo – siromaštvo; samo su neki od čimbenika koji utječu. *Međutim, ima dječjih igara koje ne podliježu ni prirodnim ni društvenim prilikama, već su posvuda istovjetne i prenose se iz naraštaja u naraštaj.*⁸⁷ Dječje igre u Duvnu su raznovrsne i često su neke od njih raširene diljem Hercegovine a i šire. Često postoje igre koje su po sadržaju identične ali se razlikuju po imenu. Jolić je detaljno opisao igre i način na koji se izvode.

Igra pumpasa – najraširenija i najomiljenija⁸⁸ dječja igra u Duvnu. Nema određenog broja djece koji ju može igrati. Prvo se izabere neko stablo, štap, stup koji predstavlja pumpas. Zatim jedno dijete broji do pedeset, zatvorenih očiju. Ostali se skrivaju. Potom dijete koje je brojilo kreće u potragu za ostalima (kao kod igre skrivača). Kada dijete otkrije koga, trči do pumpasa i glasno govori: „Evo te u pumpasu!“ Ako dijete uspije otkriti sve – igra se nastavlja tako da broji prvo pronađeno dijete. Međutim, u igra postoji i spas. Ako brojitelj trojicu igrača pronađe, njima je dopušteno glasno upozoravati ostale gdje se on nalazi. Ako se brojitelj/tragač približi blizu mjesta gdje se netko skrio, oni glasno viču: „Stuli se zeče, blizu je kerčel!“ No, ako se netko uspije došuljati do pumpasa, spašava ne samo sebe, već i prethodne koji su „uhvaćeni“. Uzvikne: „Pumpas za mene i za sve nas“. Svaki se igrač mora pronaći. Zadnji uvijek ima priliku spasiti sve. Ukoliko to napravi, isti brojitelj/tragač opet broji/traži. Treba biti iznimno brz i spretan.

Igra klisa – jednostavna igra za dječake, ali mogu igrati i djevojčice. Može se igrati skupno ili pojedinačno. Za igru je potrebno igralište – prazan prostor. Na vrh se postavi kamen – pala. Zatim se uzme drvo od kojeg se izradi klis; dug tridesetak centimetara, promjera tri centimetra. Nakon toga pokrije se kura – ždrijež. Tko nađe kuru, prvi počinje s igrom. Igrač stoji kod pale, u desnoj ruci mu je klišnjača (dugi štap), u lijevoj klis. Ispušta klis

⁸⁵ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁸⁶ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 486.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto.

i brzo zamahuje klišnjačom. Jakost udarca određuje put klisa. Protivnik nastoji uhvatiti klis. Uhvati li ga, mijenjaju uloge. Ne uhvati li protivnički igrač klis, uzima ga i baca do pale (nastoji baciti što bliže pali) i pokušava učoliti onoga koji igra s klišnjačom. Ako je razmak između klisa i pale manji od duljine klišnjače, učoljen je – dakle uloge se zamjenjuju. Onaj koji brani palu može klišnjačom odbiti klis ali samo dok je klis u zraku. U slučaju kada je razmak između klisa i pale isti kao duljina jedne (ili više) klišnjača; onaj s klišnjačom broji konje – bodove. Jedan je konj duljina jedne klišnjače. Igra ima sto konja. Opisan je jedan od načina na koji se igra može igrati (ovisno o različitosti početnih udaraca od klisa do pale). Ako se klis stavi na palu i zatim se udara klišnjačom, riječ je o drugom načinu igre poznatijem kao „igra po ramsku“. Tada klis odskoči od pale te se okreće. Daljni tijek igre je kao i prethodno opisani. U trećem načinu igrač klišnjačom kod svakog tjeranja klisa, mora ga udariti tri puta zaredom. On je poznatiji kao „igra po županjsku“.

Igra pitonjaka – sastoji se od pet kamenčića; okruglih, manjih od oraha. Češće je igraju djevojčice. U desnu ruku se uzmu pitonjci, bacaju se te se hvataju nadlanicom te iste ruke. Tko uhvati najviše pitonjaka, prvi počinje igrati. Obično se igra za stolom, ili na podu sjedeći. Igra ima više dijelova. Prvo se igra „jednonjaka“, „dvonjaka“, „tronjaka“, „zgrada“, „kvočaka“, „podlanica“, „lakata“ i „promećaljki“. Jednonjci se igraju tako da se četiri pitonjka stave na pod, a peti se baca. Dok je on u zraku, uzima se jedan sa poda i hvata se pitonjak iz zraka. Tako sve dok se svi pitonjci ne skupe. Ako se ispusti koji pitonjak, ili ne uspije uhvatiti onaj koji se baca, igrač se smatra učoljenim i drugi igrač (protivnik) preuzima. Kod igre „dvonjaka“ razlika je ta što se sa poda odjednom uzimaju po dva pitonjka. Kod „tronjaka“ po tri. U igri „zgrada“ napravi se zgrada od četiri pitonjka. Peti se pitonjak baca u zrak, uzima se jedan sa zgrade i hvata onaj iz zraka. Onda se ponovno baca jedan, a sa poda se uzimaju preostala tri. Kod „kvočke“ lijeva ruka se postavlja na tlo, prsti su razmaknuti u obliku luka. Između prstiju se postavljaju pitonjci. Peti se ponovno baca u zrak. No u ovoj igri se ne uzimaju s poda, prethodno postavljeni pitonjci, već se guraju pod dlan. Nakon što se sva četiri pitonjka nađu pod dlanom, a peti se baci, uzimaju se sva četiri i peti se hvata. Greška je kada se pitonjci ispuste. Kod „podlanice“ ispružena ruka se postavlja na tlo. Po jedan pitonjak se stavlja na vrh prstiju i na dno dlana. Jedan se opet baca u zrak, a ona dva se istom rukom uzimaju i hvata se onaj bačeni u zrak. „Lakti“ su jednaki kao „podlanica“ ali su pitonjci udaljeni za podlakticu lijeve ruke. Kod „promećaljke“ se dva pitonjka bacaju u zrak, jedan za drugim i hvataju najmanje tri puta.

*Igralo se i pitonjcima. Jednog bacaš a ostale moraš ugurat u ko neku kućicu a ufatit tog kojeg bacaš. Ako ti padne taj, ili ne uspiješ ugurat te na podu u kućicu, onda ispadaš. To se dica borila da imaju lipe pitonjce. Oni su kamenja, ko današnji oblutci. I čuvali bi se dobro oni.*⁸⁹

Igru gicadi ili plovanije – igraju dječaci. Za igru su potrebne pločice, otprilike od 20 – 30 cm², i nju treba imati svaki igrač. Potom slijedi dogovor tko će „podleći“. Taj igrač zatim, baca pločicu što dalje od sebe. S tog mjesta potom svi ostali gađaju tu pločicu svojom. Onaj tko pogodi pločicu onome koji je „podlegao“ napravio mu je jedno „gice“ – negativan bod. Ako nitko ne uspije pogoditi njegovu pločicu, onaj tko je najudaljeniji sada podliježe. Cilj je drugome dati negativne bodove. Pobjednik je onaj koji ima najmanje gicadi.

Igra škole/stonoge – igraju i dječaci i djevojčice. Na tlu se nacrtaju šest kvadrata. Igra se po dvoje. Prvo se nađu pločice koje se bacaju u nacrtano; skačući na jednoj nozi pomiču pločicu iz jednog polja u drugo. Ako to uspješno izvrše, igra se tako da se pločica baca preko glave. Ako se pločica nađe na crti, pripada protivniku. Tko pravilno sve napravi, pobjednik je.

*A najviše bi ženskih igralo na školicu. Nogom, jednom skačeš i bacaš kamenčić. Ne smi ti past na crtu. Jer nečim zašaraš kocke i bacaš. Imaš pet, šest razreda.*⁹⁰

Igra prstena – prastara igra koju uglavnom igraju odrasli. Potrebno je naći jedanaest bozavaca. Umjesto bozavaca može kapa ili čarape. Bozavci se stave po siniji, podu, bez ikakvog reda. Jedan od igrača skida vjenčani prsten. Igrači – muškarci i žene (češće igraju samo muškarci) su podijeljeni u dvije skupine. Broj unutar skupina nije strogo određen. Tko prvi sakriva prsten određuje se pokrivanjem kure ili ždrijeba. Zatim mu se prekriju oči (maramom ili rupcem), da protivnici ne bi mogli po očima zaključiti gdje je sakrio prsten. Ruku zavlači pod bozavce i izvodi kretnje kao da je ispod svakog ostavio prsten. Potom izvlači ruku koja je stisnuta kao da je u njoj prsten. Slijedi stanka. Protivnička skupina pogađa gdje bi prsten mogao biti, podizanjem dva bozavca. Ako prsten nije nađen, ponovno osoba koja je sakrivala prsten, zavlači ruku pod ta dva bozavca kao da ostavlja prsten. u prvom sakrivanju prsten se nije morao ostaviti ali u drugom se obavezno mora. Ako se prsten našao već kod prvog sakrivanja, skupina koja ga je sakrivala gubi pravo na prsten i skrivanje. Ako se ne nađe ista skupina dobiva po dva „konja“ – boda. Bitno je da se što više bozavaca otkrije a da se prsten ne nađe. Nađe li se prije tri posljednja bozavca, sakrivač dobije konja koliko je

⁸⁹ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

⁹⁰ Isto.

neotkrivenih bozavaca. Bude li prsten pod zadnjim bozavcem, isti sakrivač više ga ne skriva – gubi pravo. Kada se bozavci otkrivaju izgovara se „boš“; po tom se taj dio naziva boškanje. Za vrijeme boškanja sakrivač stalno ima povez preko očiju da ne bi očima otkrio gdje je skrio prsten. Boškanje se zaustavlja kada ostanu neotkrivena tri bozavca, i sada protivnička skupina mora procijeniti gdje se prsten nalazi. Ako prsten bude ispod posljednjeg neotkrivenog bozavca, sakrivač i njegova skupina dobivaju malo bodova ili gube. Ova igra bila je jako popularna kod starijih ljudi, posebno muškaraca. Igralo se za zabavu i smijeh; nikad za novac. Onima koji izgube, znalo bi se jako narugati. Primjerice, u kotao bi se pomješala kokošja nešist s vodom te bi se unutra ubacio prsten. Predstavnik poraženih bi zaronio glavu i ustima tražio prsten.⁹¹

Ostale igre

*Probušiš dasku i napraviš ćose. I bacaš drva. Drvo prisičeš na pola, pa je s jedne strane bilo a s druge crno, tamno. Kad su iste boje, mičeš se, slično ko i čovječe ne ljuti se. Bacaš i koliko dobiješ istih mičeš i tako. Igraš s otim figurama koje si napravio, i sklanjaš ih da ih neko ne bi ubijo. Najbolje je ako dobiješ četiri crne. To je onda šestica i to je najviše za pomaknit figure.*⁹²

*Igralo se i s užem. Dvi su vrtile uže a jedna, a nekad i dvi su skakale priko. Uskakale su i ko bi sta na uže ispa bi. Al nebi svaka mater dala uže, jer triba uže za nosit vodu. Pa nevalja da se raskida. Ko je bio malo bolji, ima bi konopić za igru. I dica su se sakrivala da ih mater ne vidi, i igrala se prid kućom. To si jedva čeka kad ćeš vanka i s drugom dicom igrat.*⁹³

4.7. Školski sustav

U vrijeme turske vladavine škola je bila potpuno zanemarena. Domaći puk nije imao snage u takvim okolnostima misliti na takvo što, a Turcima s druge strane, to je savršeno odgovaralo. Jer, znatno je lakše vladati nepismenima i neukima. Stariji nisu uopće djecu poticali na izobrazbu; kako i bi kad sami nisu uvidjeli smisao i svrhu iste. Škola je smatrana pomodnom ustanovom, izlikom da se ne radi. Djeca su postojala radi posla, da čuvaju ovce i krave, da kopaju, obrađuju zemlju. To je trebalo obiteljima. Nikakva teoretiziranja i filozofiranja (kako su stariji često gledali na školu) nisu bila prihvaćena. *Takvo stanje, u*

⁹¹ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002, str. 489.

⁹² Kazuje spomenuti Ante Mamić.

⁹³ Isto.

*kojem su naši donedavni pretci namjerno ostavljani bez školovanja i općeg znanja, imalo je gore posljedice nego sva druga zla koja su domaćem hrvatskom pučanstvu nanosili različiti neprijateljski sustavi.*⁹⁴ Jolić također naglašava da sve to posljedica brojnih primitivizama i atavizama koji su u Duvnu prisutni do danas. Stoga kada govorimo o školstvu u Duvnu, početke nailazimo tek krajem 19. stoljeća. *Prije toga niti je bilo ikakvih škola niti je uopće bilo pismenih ljudi.*⁹⁵

Unatoč teškim okolnostima, postojala je skupina koja je čuvala i očuvala duh naroda. To su bili franjevci. Bili su visoko školovani; završavali su teološke i filozofske studije po europskim zemljama. Čim su osjetili pad turskog utjecaja, počeli su otvarati škole i opismenjivati narod.

Važan utjecaj osjetio se zahvaljujući Ilirskom pokretu. *Mnogi su franjevci bili usko povezani s vodećim ljudima pokreta te su od njih – uz ostalo – poprimili i brojne detalje vezane za uređenje školstva.*⁹⁶ Neka od imena koja su se posebno isticali na području Bosne Srebrene su bili fra Ivan Frano Jukić i fra Grgo Martić. Hercegovina i duvanjski kraj su bili jako udaljeni od samostana, samim time i utjecaj je bio znatno manji te škola gotovo da i nije bilo. *Zahvaljujući stvaranju zasebne franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini su otvorene prve škole. Sve je to išlo vrlo sporo. Kao najveći problem, Jolić navodi „kronično siromaštvo domaćeg puka“ ali i „odbijanje seljaka da djecu šalju u škole ili da pomažu u gradnji škola“*⁹⁷

*Škola nije bila ko danas. Ma kakvi. Dica idi u školu iz jutra. Mora si bit uredan, počesljan. Učitelj bi te kad bi štogod napravio išiba, ili udario. Nisi ti vele nešto puno učio. Bilo je važnije da si dobar, da ne praviš nered. Tako je mog brata jednom učitelj udario po glavi, jer nešto nije zna. I doša moj brat kući i reka da ga boli glava. Nije tijo ništa jist. Samo otiša u krevet da je umoran. Moja mater ga je obašla i vidila da nije dobro. Pa zvali i doktora. Doktor je doša i reka da nemože ništa. I umro je. Valjda je dobio veliki potres mozga. A tom učitelju niko nije ništa napravio. On je i dalje osta radit u školi. To je bilo Bože sačuvaj. Dica jedna nisu imala nikakva prava, tuklo bi te a ti bi jadan šutio. Eto, tako ti je to bilo.*⁹⁸

⁹⁴ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002, str. 430.

⁹⁵ Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 430.

⁹⁶ Isto, str. 431.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

Predaje

Kod predaja, kao vrsta priča iskazujemo vjeru u istinitost sadržaja. Dragić ističe velik broj usmeno-proznih oblika u svetim knjigama. Njen značaj i ulogu prepoznali su već starozavjetni autori koji su poticali njegovanje vjerne usmene predaje. *Prema tome, dakle, braćo, budite postojani i držite predaje kojima smo vas poučili bilo usmeno bilo pismom!*⁹⁹ Dragić ih klasificira na: povijesne, etiološke, eshatološke, mitske (mitološke), demonske (demonološke), pričanja iz života.¹⁰⁰

4.8. Povijesne predaje

Povijesne predaje kazuju se kao kratka priopćenja povijesnog sadržaja – kronikati, rijetko kao fabulati (s razvijenom fabulom) i nikada kao memorati (da uključuju osobni doživljaj). Duvnjaci i u naše vrijeme pripovijedaju o prvom hrvatskom kralju Tomislavu.

Kralj Tomislav

Tomislav je oko 910. godine naslijedio oca Mutimira. Oslobodio je Posavsku Hrvatsku te je otkazao poslušnost Grcima i Hrvatsku učinio samostalnom. Nakon toga zauzeo je Bosnu i Hum. Grgur Ninski ga je okrunio na Duvanjskom polju između 920. i 925. godine. Na Splitskom saboru oko 925. godine ustanovio je odluke kojima se moralo srediti stanje u državi. Porazio je moćnu vojsku bugarskoga cara Simeona dočekavši ga s 100 000 pješaka, 60 000 konjanika te 80 velikih i više malih brodova.¹⁰¹

Krunidba Kralja Tomislava

Kraljo Tomislavo, kada je u stara vrimena vlado Rvackom, bio je krunisan u Kongori pod čvorovim rastom, a i danas se zna gdje je bila crkva u kojoj se Tomislav krunio. Kako stari ljudi pamte i pripovijedaju, ukopan je Tomislav na Jabuci njivi (na Čondraku) i pored

⁹⁹ Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., (2 Sol 2, 15). Sv. Pavao upozorava na važnost očuvanja predaja.

¹⁰⁰ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 272-273.

¹⁰¹ Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005, str. 101.

*Tomislava ukopana su još tri poglavita rvacka kralja. Najprvo je na cilom svitu od svih svitskih vladara onoga staroga vakta, najprvo je Tomislav okrunjen. Stari su naši pripovidali da je naroda bilo za vrime krunisanja Tomislava tri i po milijuna i od Stržnja do Sovićki vrata ispod kapka mogo si proć da čovik pokiso ne bi.*¹⁰²

*Legenda kaže da je na Gradini poviš Petrovića bila crkva koja se zvala Ružica. U toj se crkvi, kazivali su brte stari, vinča kralj Tomislav. A njegova žena je bila rodom iz Zauuma.*¹⁰³

*U Mesijovini se nalazi Gradina i tu je bila crkva sv. Ilije i kazivali su da je se tu kralj Tomislav doša posvetit poslje krunisanja. I danas se to misto zove Crkvina. Tu su nađeni neki grebovi i kaže se ako se kopa po strani od Duvna da odma počme nevrime. To je sveto misto i ne smi se dirat u grebove.*¹⁰⁴

Najviše je povijesnih predaja s tematikom vezanom uz višestoljetno ropstvo pod Osmanlijama.

*...ali ne bojte se kaže moja baba, nije bio najmlađi. Jednog su momka tako ćaća i mater oženili sa trinest godina.*¹⁰⁵ Zašto? Razlog nažalost nije poznat. Ipak, pretpostaviti možemo da su ovakve ženidbe bile posljedica danka u krvi. 415 teških godina osmanske vlasti je uslijedilo nakon pada Bosanskog kraljevstva. Danak je posebno bio okrutan prema mladićima koji bi se odvodili u dobi od osam do deset godina, ponekad i dvadeset – u janjičare, od svojih kršćanskih domova. Ovakvo ubiranje danka za cilj je imalo da se ne stvori nasljedna aristokracija koja bi na bilo koji način mogla ugroziti sultana i obitelj. Tako su prikupljani svi oni koji nisu bili muslimani.

Harambaša Mijat Tomić

Mijat Tomić se rodio početkom 17. stoljeća u duvanjskom selu Brišniku, a poginuo je 1656. godine ili između 1656. i 1659. godine izdajom trostrukog kuma Ilije Bobovca iz Doljana kod Jablanice. Mijat Tomić je uz Andrijicu Šimića najomiljeniji hajduk.

¹⁰² Isto, 100-101.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

Prema predajama u hajduke je Mijat Tomić krenuo u Vran planinu, jer mu je duvanjski kadija Suzica oteo dio očevine Jabuku livadu. Mnoge su predaje koje narod pripovijeda o Mijatu Tomiću:

“Mnoge pjesme u narodu su opisane o ajduku Mijatu Tomiću. Mijat Tomić bio je iz Duvna iz sela Kongore, a otac mu je bio Tomić Ivan. Ivan je imo na Duvanjskom polju kosnicu livadu. Livadu mu je pod turskim zulumom oteo Suzica kadija i naredio je Suzica kadija seljacima iz sela Kongore i drugih okolnih sela da kose livadu, a da pred njima kosi Mijat Tomić. Mijat nije htio nositi kose. Bio je mladić od dvadeset godina. Nosio je na sebi bijele gaće i bijelu košulju, a za pasom malu pušku. Kad je došo, vidio je da livadu kosi trideset kosaca, a uz njih je bio Murat, subaša Suzice kadije. Čim je ugledo Mijata, odmah ga je mislio prisić, jer ne nosi kosu na ramenu.

Mijat je prid njega došo i reko mu: ‘Šta to radiš, Murate subaša, zašto kosiš moju livadu? Livada je moja babovina, moja djedovina, pa i čukundjedovina, a ti mi je danas oduzimlješ.’

A Murat mu ništa ne odgovori, nego poteže sablju od pojasa, hitro manu i rukom i sabljom da prisiće Mijata Tomića, ali je Mijat, mlado momče, hitar na nogama pa od sablje Mijat odskočio. Poleće mu ruka do silaja, puče šarak ko nebesko vrime i u prsa pogodi murata. Na pleće mu pendže napravilo. Pade Murat na glavu u travu, to ugleda tridesetak kosaca iz ruku im ispadoše kose, iz očiju suze udariše:

‘Šta uradi Tomiću Mijate, žalosna ti majka dovijeka, svi ćemo glave pogubiti.’

‘Čujte me trideset kosaca povratka vam kući nema ni kućištu. Koji neće u Vran u planinu da tražimo pravo od Turaka, onda ćemo Turke suditi i naučiti kako će se s nama ponašati. A ko od vas u planinu neće, kuća mu se kućetinom zvala, a u njoj mu pasja braća stala, prid kućom mu stado ne blejalo, a u kući čedo ne plakalo. Što mu se u kući rađalo sve manito bilo, sin mu sina na mejdan pozivao, jedan drugom odsijecali glave. Od mene vam takav ultimatum.’

Te Mijat u Vran okrenu u planinu. To je bilo prvo društvo Mijatovo. Prvi bijaše *Leventa Marijan*, od rođene mu sestre sin. Svakom Mijat novo ime daje, tako Mijat stvara četvrtu i družinu. Zatvori Turcima klance te napravi počivališta i odmarališta pokraj puta da se mogu ljudi odmarati i popušiti lulu duvana. Tute prostri divan kabanice, ko prolazi mora ostaviti žute madžarije. Takav ultimatum Mijat Turčinu stavi. Ne bi Turci darivali kabanice da nije ajduk za jelom il’ za bukvom il’ za studenom stinom kamenitom. Budno prate kud prolaze trgovci i Turci i provode pljačku i zakone. Dvadeset godina je ajdukov po planinama dok nije izdaja došla, dok ga nije izdo kum Bobovac Ilija. Ubio ga Klišanin Arap iz puške ispod

krova kad je sjedio pred kulom Bobovac Ilije, kad je nazdravljo. Ne bi nikad Mijat pogino da sam sebe nije odo. Kad mu je kuma krvav rubac pokazala da je izdaja, on je reko:

‘Ne boj se kumo ne more me sablja presicat nit puška probijat jer je na meni sedam pancira, samo me može probit zrno kositra.’

To je čuo Klišanin Arap i odma otkinuo pucu sa prsiju (zrno kositra) i pripunio pušku. Kad je Mijat nazdravio Bobovcu Iliji i počeo piti iz čaše vino, ukazala mu se tad jabučica pod vratom, gdje se kopčaju panciri i tu ga je arap iz puške pogodio. I opet je uspio reći:

‘Jezus Marija, drži me, Marijane, i biži, osveti me, drago dite moje.’

Tako bi pobjego Marijan sa Mijatom da nije prijekim putem doletio Klišanin Arap i tu opalio iz puške i prisiko Marijanu nogu u koljenu. Tada su Turci odnijeli Levantu u Sarajevo i tu mu se gubi svaki trag, a Mijatov grob se tu nalazi i za njega se zna i dan današnji.”¹⁰⁶

O Mijatovu odlasku u hajduke u Sarajlijama u duvanjskom kraju kazivači kazuju pjesmu:

Kosce kupi Suzica kadija

*Kosce kupi Suzica kadija,
sve po izbor najboljih junaka
i prid njima Tomić arambaša.
Svi se kosci redom iskupili,
klepću kose a i brusom oštre,
svi se čude što Mijata nema.
Malo vrime za dugo ne bilo,
pomoli se Tomić Mijovile,
Božju pomoć svima nazivao.
Svi mu kosci dobro privatili,
ali ne ti Suzica kadija.
Sabljom manu da odsiće Mijatu glavu,
al se Mijat itar dogodio,
pa se svoje šare dofatio.
Puče šarom pogodi Murata,*

¹⁰⁶ Dragić, Marko 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda-Mostar-Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure – Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), 2001, str. 142-153.

posrid srca di mu srce kuca,
 pade Murat glavom bez uzglavlja.
 Kad vidiše šta se dogodilo,
 progovara Tomić Mijovile:
 «Stante kosci, ne kosite livade,
 livade su moje djedovine.
 Ako bude na Mijatu glava,
 iz otkosa pronicat će trava.»
 To govori Tomić Mijovile
 i doziva svu svoju družinu:
 «Pritegnite na noge opanke,
 na ramena prtilice torbe,
 ko je junak neka za mnom ide!»
 Ode Mijo u Vran, u planinu,
 a sa svoja trideset i tri druga.
 Kad su došli u Vran, u planinu,
 posjedaše u pećinu, stinu.
 Vino piju a ovnovinu jidu,
 i nazdravlja ostaloj družini.
 Kad je vino udrilo u lice,
 družini je svojoj govorio:
 «Nama valja noćas četovati,
 do onoga Županjca grada.»¹⁰⁷

Mijat Tomić spada među one plemenite hajduke koje je u planinu otjerao turski zulum. U njegovoj je družini bilo i muslimana i pravoslavaca.

Mijata Tomića je izdao njegov kum Ilija Bobovac.

U Jablanici živi predaja: “Arapin i Sava smišljali su kako da se osvete Mijatu što i’ je istiro iz ajduka. Onda i’ Ilija pozove da mu pomognu ubit Mijata kada ga on pozove da mu

¹⁰⁷ Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.

budne kum ditetu. Kad je Mijata pozvo Ilija da mu budne kum ditetu, Marijan mu rekne da ne ide sam, da ne budne izdaje. A on će:

‘Ma neće, kakve izdaje, pa zove me kum.’

A Marijan mu rekne:

‘A zašto onda kaže da ne vodiš nikoga?’

Mijat potajice ode u Doljane. Kum ga Ilija dočeka na pragu. Onda ga Mijat upita di su mu žena i dica, a on rekne da su u selu. Mijat unije u kuću, a sa tavana grunu dvi kubure i on pane mrtav. Ilija, Arapin i Sava podile izmeju se Mijatove stvari. Arapin i Sava pojaše i sa sobom povedu i Mijatova konja. Ilija osta da zakopa Mijata, a onda je mislio postat Alaga i živit od dukata od ajdukovanja i od dukata što će dobit za mrtvoga Mijata. Kad Marijan opazi da nema Mijata, dositi se da je Ilindan i poje ga s družinom tražit u Doljane. Ugledaše dva konjanika kako vode Mijatova konja i opkole i’ u tišini. Onda i’ svežu i povedu sa sobom. Doju kod Ilije, a Ilija naprtio Mijata na konja. Kad i’ Ilija ugleda, počne tužit kako su neka dva ajduka ubila Mijata, a on kreno da ga sarani. A Marijan mu nije virovo i uvati ga u laži. Onda i njega svežu i skupa sa Savom i Arapinom ubace u kuću. Onda pospu rakiju i zapale i’. Mijata sarane na Vranu, a Marijan osta namisto njega vodit ajduke.”¹⁰⁸

U Doljanima, mjestu ubojstva Mijata Tomića, pripovijeda se: “Mijat Tomić bio u bega Kopčića u najmu. A tamo mu je bila i livada. I kadija je Suzica uzeo kosit. To je Mijatu Tomiću krivo bilo. I on od bega zaišće pušku.

Tamo je došo i tamo su košci kosili. Rekne Mijat kadiji:

— Ovo je moja didovina. Košci nemojte kosit — rekne Mijat — livada je moja babovina. I, ako Bog da, kadiju ubije. Košci se razaju.

Mijat od bega pušku i sablju zapita, i ode u ajduke. I tako je kreno po Vranu prema pećini iza Šćita prema Proslapu. Ta se pećina zove *Mijatova pećina*.

I, onda je on tu četovo. Odo. S Turcima se borio. Turke ubijo.

Kad je otišo kumovat se u *Doljane* i sio u kumovu kuću, a kuma ga je dva-tri put nogom pritiskala i donila mu osičenu pivčevu glavu. Tada se Mijat dositio da nešto nije u redu i rekne kako njega olovo ne mere upropastit. Tu je se privario.

¹⁰⁸ Dragić, Marko 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda-Mostar-Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure – Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), 2001, str. 142-153.

I, ubije ga harapina sa trideset druga. Onda je Mijata odnio mali Marijan, a ne zna se di je ukopan. Misli se da je na Sovićkim vratim.

Onde je Mijatovo društvo ufatilo Harapina i ubilo ga.”¹⁰⁹

U Rami se priča: “Mijat Tomić je ovde bio putnik. On je ovda bio od *Ravnice* pa doli, zove se Mijatova pećina. Priko te pećine, tuda i tamo, na *Jezerce*, onda *Višnjane*, priko *Smoljnika* gori na *Maglice* i onda na Duvno. E tuda je odo.

A u Doljane, tud je on pogino. Došo Mijat onom Iliji Bobovcu da se kumi s njim. Sad ne znam pravo, ili je četvrto ili peto dite bilo.

I kad ga je pozvo Ilija Bobovac na kumstvo, opet, Mijatovi ‘ajduci vikali:

— Mijate, ne bi tribo ići.

Kaže:

— Ja moram, tri sam puta kumstvo imo i opet ću kumovat s njime.

Onda je on kreno i doje Bobovcu Iliji u Doljane. A zatim je kreno Marijan, sestrić njegov, za njim. I onda kad je on došo, tamo su ga dočekali. Paša, kako je se zvao taj, došo iz Sarajeva, tu. I on je na tavanu gori, kad unije Tomić Mijat, da ga on tu ubije.

A kuma sad nije smila ništa reći, već ona njemu ubila pivca i krvavoga isprid njega pronosila. I stane mu na nogu, Tomića Mijatu. A onde se on smijo i govorio:

— Kumo zašto mi staješ na nogu?

A Tomić je na nešto drugo pomislio.

I onda ona opet. Tri puta je ona njemu, tako isprid njega pronosila to, a vazda bi mu stala na nogu. A nije smila reći da ga Arapin cilja sa tavana. Ona je njega tila spasiti. Ona je kazivala da ima nešto, da nije kumstvo. Ona je njemu dokazivala, da bi on skočio da rekne — šta je? Onda bi ona smila odgovoriti. A u tome on nije ništa samo:

— Što si se, kumo, pomamila?

I onda je ona, vidi ona, jednoč kazala, a puška pukne. I Mijat je skočio i onda je mali Marijan u tome doletio i zdrpio ga je nosit. I kad ga je nekoliko nosio od kuće, gori, prema Poljima, gori na Sovićkim Vratima, što se kaže. Onda rekne mu:

— Sine Marijane, ne gubi sine sebe zbog mene. Ja sam svakako gotov.

I onda su malog Marijana ufatili i otrali ga u Sarajevo.

A ovaj što je Mijata ubio, oni su otišli gori prema Duvnu. Tamo su janjce pekli.

A ovi su, Mijata Tomića ‘ajduci, krenuli za njima tamo.

¹⁰⁹ Isto.

— Ne smimo vako, nego ćemo noću doći.

— A oni su tamo pekli janjce. Oni su se ponapijali.

Oni su prid samu skoro zoru, kad su Turci pospali, onda su se oni prišuljali. Onda su i' na spavanju pofatali. Onda su ovoga što je Tomića ubio, oni su onda njega na kolac živa nabili, pa su pisme pivali, te svoje. A nisu kuma Iliju. Onda su potle ubili kuma Iliju Bobovca.”¹¹⁰

U *Trebimlji* pripovijedaju da je Mijata Tomića izdao jedan njegov kum, a kuma ga je darovala “crvenijem jaglukom”, nekoliko puta mu stajući na nogu. Tako ga je kuma htjela spasiti.¹¹¹

Na grobu Mijata Tomića u Doljanima kod Jablanice uklesan je natpis:

Mijat Tomić

Hrvatski narodni junak

† 1656. god. u Doljanima

Pa ja odoh potražiti pravde

U bogaze i tijesne klance.

Podiže hrvatski narod, Hrv. K.D. Napredak

*u Sarajevu, o Ilindanu 1937.*¹¹²

4.9. Etiološke predaje

Etiološke predaje nastaju na temelju povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, grobalja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima. Težnja k objašnjavanju i tumačenju

¹¹⁰ Dragić, Marko 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda-Mostar-Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure – Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), 2001, str. 142-153.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto.

*etioloških predaja stara je koliko i ono što one tumače. Etiološke predaje nastaju na povijesnoj, mitskoj, eshatološkoj, demonološkoj, legendnoj razini.*¹¹³

U Mokronogama (duvanjsko selo) su živjeli Vučkovići. Tamo su napravili groblje i kapelu – Vučkovine. To je najstarije groblje u duvanjskom kraju. Kada su Turci napali Ramu, oni su pozvani u pomoć. Uzeli su Gospinu sliku i prenijeli je u Sinj. I nastanili se u Sinju.

Ima godinu dana (2015. godine) obnovilo se i proširilo groblje. Napravljena je i nova kapela. Namjeravali su srušiti staru ali čuvši to, Vučkovići su došli u Mokronoge i naredili da se stara kapela ne smije srušiti. Pretpostavlja se da su bili kod fratarara i razgovarali. Odlučeno je da se kapela ostavi i obnovi. Fra Ante Vučković, poznati profesor i franjevac, sada svećenik u *Gospe od zdravlja* je porijeklom od tud.

U Duvnu u vrijeme turskog zuluma, beg bi spavao s mladom prvu noć. No jedan mladić po imenu Jako Jakić, iz sela Kuk, stavio je točku na turski zulum u Tomislavgradu. Kada je beg došao u njegovu kuću, on ga je odlučio služiti. Beg je bio za stolom, izvadio i napunio lulu i tražio da mu se zapali lula. Da mlada donese vatru u mašama. Ali Jako nije dao, već ga je on htio služiti. Vatru – žar je begu nosio među člancima. Beg je vidio to i još je polakše namještao lulu. Htio je da mu žar spali prste. No, Jako je bio velik junak i strpljivo je podnosio. I tako je beg palio lulu nekoliko puta, a Jako je nosio žar. Kad je beg zatražio mladu, da s njom spava, Jako nije dao. Rekao mu je: „Beže ja sam te služio i ja ću s tobom spavati“. Potom je svezao bega, dobro ga izudarao i stavio na konja prema Travniku. Od tada, niti jedan beg nije došao u Tomislavgrad da zatraži pravo prve bračne noći.

*1971. kako je Savka i Tripalo i cijelo hrvatsko proljeće ugašeno; jedan je se Hrvat naša iz Sarajlija i gori povr Sarajlija napisao ISUS I MI. To se komunjarima nije svidjelo u Duvanjskoj općini. Tražili su tko je to pisao. No nisu mogli pronaći. A to je napisano 1973. odmah pošlje. Svašta su radili ali to nisu mogli izbrisati. Svakakvim bojama. I dan danas to stoji. Napravio se i križ, iznad toga te ploča stradalih Sarajlijana u II. svjetskom ratu i Domovinskom ratu.*¹¹⁴

¹¹³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 273.

¹¹⁴ Kazuje Ante Mamić rođ. 26. 09. 1941. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

4.10. Mitske predaje

Mitske predaje u središte središte stavljaju prvo vile, potom povijesne osobe kojima je narod pripisivao nadnaravne moći. Vile bi noću dolazile i pomagale ljudima. Tako ljudi pripovijedaju da su ih vile izliječile; pomagale malim pastirima; mlade prenosile preko jezera u planine; pomogle djevojkama istkati ruho za udaju; zavodile mladiće u snu. Činile su zlo onome tko bi otkrio da imaju jednu magareću, konjsku ili kozju nogu. Percipirane su kao ljepotice dugih, zlatnih kosa, modrih ili zelenih očiju u dugim bijelim ili plavim haljinama.

Priča o Češi

*Čovik po imenu Mate iša je pri vru Zavelima za nekim poslom. Idući putem, umorio se i bio ožednio. Na putu je vidio jednu kamenicu punu vode, a kako je bio ožednio, a bila i velika vrućina, stade Mate da se napije. Pijo je pijo, al je vidio da je neko iza njega. Okrenu se čovik i vidi ženu, lipu, dugih kosa. Ali nije vidio samo to. Vidio joj je jednu nogu magareću, i uvidio da je vila. Odma se čovik zaputio kući, brže-bolje. Kad je doša kući obuzeo ga takav svrbež, da se iščeša do kože. Počela mu i krv. Otada ga svi zovu Češo a on uvek priča o tom šta ga je zadesilo.*¹¹⁵

Priča o Bali iz Balića

(Ovo je priča od moje bake djeda, pa njegovog djeda)

*Bale i još par njih zaputilo se prema Sinjskom polju. Odlučili oni tako prinoćit na polju, ali su vidili vile kako su usnule. Bale doša do jedne vile i podojio joj iz jedne sise mliko. Vila se prenila i rekla mu: „Kurvin sine da si podojio iz druge sise ne bi bilo jačeg čovika od tebe na svitu.”*¹¹⁶

Postoji još jedna priča o Bali i kako se spasio od Turaka:

Bio Bale doša na javorak i sta se odmorit. I dok se on tako odmara, naišla sila Turaka, nisi ih moga pribrojat. Al Bale se nije pripa. Uzeo on dasku i sve Turke namlatio. I tako se

¹¹⁵ Baki (Marija Pušić), pričao čovjek po imenu Mate, prozvan Češo, nakon događaja koji mu se dogodio.

¹¹⁶ Kazuje Ante Pušić, rođ. 15.07.1933. u Zavelimu.

*Bale oslobodio Turaka (kaže baka da se pričalo kako je bio jak jer je podojio vilu, pa je uspio namlatit Turke).*¹¹⁷

Priča o babi Jokači i mužu

*Baba Jokača i muž bili na planini Zavelim. Tamo bi išli kositi sino, i raditi. I jednu večer spavaju oni tako u sinu; uvuci se u sino i spavaj. Tako je to bilo onda. Prije spavanja pripri konje da nebi otišli kudgod. Muž babin odma zaspao, al baba nikako nije mogla. Slušala ona zvonice kako zvoni cilu večer. Kad se baba digla ujutro da obađe konja vidila mu cilu izvrljanu grivu. Kaže baba da su ga vile gonjale cilu večer po ledini, a kako konj ima zvonice, to je zvonilo cilu noć. Jer konj prije nije imao tako izvrljanu grivu. A zanimljivo je kaže baba, ako ti pođeš odmotavat, rasplest tu grivu onda konj ševa, nema ravnoteže. Tako je baba Jokača pričala o događaju na planini Zavelim.*¹¹⁸

O vilama

Tako moja baka priča i to kako su žene, dok je ona bila dite uvijek se okupljale uvečer i pričaj svakojake priče, ponajviše o vilama. Mesečina sjaji a babe pričaju i zabavljaju dicu.

Tako starije žene pričaj kako vile svaku večer pivaju, i može ih se pripoznat po tankom glasiću koji imaju. Pripovida se da su lipe ko slike, kršne, dugih kosa. Samo im je mana šta jednu nogu imaju ljudsku a jednu magareću.

Ne kaže se džabe za neku curu da je lipa ko gorska vila. Priča se da je vile Bog ukleo i da se za 100 godina ne ukazuju ljudima. (Baka ne zna koliko točno je godina prošlo).

Priča se i da ih nije dobro susritat, da ih se treba kloniti. Kažu da žive u pećinama, i da noću izlaze, igraju kolo, plešu, pivaju, da trkaju sa konjima po livadi.

Kažu ljudi da kada te neko nešto pita, naprimjer imaš li mlika ili kruva, a ti kažeš nemam, da sve to pripada vilama. Kao da one dobiju to šta si ti reka da nemaš.

¹¹⁷ Kazuje Marija Pušić, rođ. Pušić; 19.11.1941. u Balićima, Zavelim.

¹¹⁸ Isto.

*Ljudi napominju da ako sritneš vilu, nesmiš pripovidat o njoj ništa, moraš štitit. Jer će ti nauditi. Kažu da one imaju velike moći. I nikako ne vole da se o njima pripovida.*¹¹⁹

Vila i sirotica

Bila jednom jedna maćeha koja je imala kći i koju nije volila. Jednom je pošalje ovcam i dadne joj punu torbu vune da isprede do večeri. Ona ode i sidne kod plasta. Dok je prela vreteno joj upane u jamu. Plakala je sve dok nisu došle vile i pitale je zašto plače. Ona im kaže da joj je ispalo vreteno, a maćeha joj rekla da mora do večeri sve isprest. Vila izvadi zlatno vreteno i upita je li to njezino. Ona odgovori da nije. Kad je izvadila obično drveno vreteno odgovori da je to njezino. Vila joj, zato što je bila poštena, dadne njeno vreteno i još isprede svu vunu. Kad je došla kući torba joj nije bila puna vune nego zlata. Maćehi ona ispriča što je bilo te sutradan ona pošalje svoju kćer i rekne joj da ona uradi isto. Čer je namjerno bacila vreteno i plakala. Vila je došla i pitala zašto plače. Ona kaže da joj je vreteno upalo u jamu. Vila izvadi zlatno vreteno i upita je li to njezino. Ona kaže da je, te joj vila uzme vreteno jer je lagala, a kad je došla kući torba joj nije bila puna zlata već zmija.¹²⁰

4.11. Pričanja iz života

*Pričanja iz života su najčešće kratke i podrugljive predaje u kojima se ismijavaju stanovnici pojedinih krajeva i sela, pripadnici određenih društvenih slojeva (seljaci, malograđani) i zanimanja (činovnici, policajci). Često se isprepliću sa novelama, šalama i vicevima. U njima nalazimo i didaktička, metaforička, šaljiva i druga pričanja.*¹²¹

Rana ženidba

*Ovo je priča o jednom momku koji se rano triba oženit. Naime momak bio plah, nježan a povr svega još i sin jedinac. Nije volio tuču, ko što su volila druga dica. On bi jadan zato i često nastrada. Zato odlučiše momka oženit i tako ga spasit zla. Mislili Bože sačuvaj neko će ga pribit, pa će umrit. I tako momak se oženi od samo sedamnest godina.*¹²²

¹¹⁹ Kazuje Marija Pušić, rođ. Pušić; 19.11.1941. u Balićima, Zavelim.

¹²⁰ Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005, str. 84.

¹²¹ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 444.

¹²² Kazuje Anica Mamić, rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

Priča od jedne žene kojoj je stric svećenik pripovida

*Povri javorka na planini Zavelim nadvile su se velike stine. Žena kojoj je stric svećenik pričala ženama, tako i mojoj babi, kako je stric čita u Svetim knjigama i pismima da je unutar stina smišten velik katanac. Samo Bog zna ko će to nać! Stric pripovida da je tu jezero, koje bi kada bi se katanac otključa, poplavilo cile njive koje su smištene podno tih stina.*¹²³

4.12. Demonološke predaje

Demonološke (demonске) predaje se temelje na nečem što smo osobno proživjeli. Najčešće je ovdje riječ o susretu s demonskim bićem. Najčešće je riječ o vješticama, kugi, irudicama, vukodlacima, đavlima, kućibabama, zlogukim pticama i raznim plašilima, prikazama i utvarama. Dragić donosi detaljan prikaz.¹²⁴

Vještice se još nazivaju more, štrige, babe, coprnice. Narodno vjerovanje je da su stupile u savez sa đavlom, pogodbom potpisanom krvlju. Time bi osoba prodala dušu đavlu i stekla nadprirodne moći. Smatra se da su jahale na metli, imale grbu na leđima i dugi nos. *Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd.* Prema Dragiću, prva vještica je spaljena 1275. godine u Tuluzi, a posljednja 1793. godine u Posanu. U tom razdoblju, moguće da je spaljeno oko milijun vještica. Marija Terezija je 1758. godine zabranila spaljivanje vještica u Hrvatskoj. Iako su vještice uglavnom bile opisivane kao ružne, vjerovalo se da ima i lijepih jer đavao voli sve što je lijepo.

Mora je bila zla cura, željna mlade krvi. Mori mladost pri spavanju, a draža joj je krv mladića nego djevojaka. U mladića budi želju, a u djevojaka zavist.

Irudice se smatraju demonskim bićima koja su predvodila olujna nevremena. Iako je priča o njima nestalo, postoje molitve protiv njih.

¹²³ Kazuje Marija Pušić, rođ. Pušić; 19.11.1941. u Balićima, Zavelim.

¹²⁴ Vidi: Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 436. – 444.

Kuga je izazivala smrt. Prikazivana je u obliku kostura djevojke u bijeloj haljini. Nestajala je u obliku vatre. Kučibabe ili babaroge su živjele u vodi, bunarima i tamo odvodile djecu koja bi se našla blizu vode.

Za vukodlake se smatra da su mrtvac koji zbog počinjenog teškog grijeha, ustaju četrdeset dana nakon smrti iz groba. Pojavljivali su se kao mješine pune vina ili vode, ovisno jesu li za života bili pijanice ili ne. Ako ih se probode glogovim kocem, nestaju.

Đavao bi se pretvarao u magarca, mačku, crnog ovna, psa i ljudima činio zlo.

Zloguke ptice, kao sova ušara ili gavran simbol su smrti; točnije, da će vrlo brzo smrt uslijediti.

Ptitvara, utvara, prikaz, strašilo se priviđa noću u obliku nakazne životinje: psa, zeca, mačke i drugih

Demonske predaje plaše ali i daju poruku ljudima. Smatra se da su se demonska bića pojavljivala između ponoći i tri sata poslije ponoći. Sa glasom prvih pijevaca, sva demonska bića bi nestajala. Zora ima veliku simboliku; kršćani vjeruju u pobjedu Isusa Krista, pobjedu svjetla nad silama tame. Zato i sva demonska bića nestaju sa prvim zrakama svjetla.

*Žene još pričaju kako ima i zli očiju. Kad te neko pogleda ko ima zle oči, može te ureć. Poželi nešto i urekne te. Zato se treba dobro čuvat.*¹²⁵

¹²⁵ Kazuje Marija Pušić, rođ. Pušić; 19.11.1941. u Balićima, Zavelim.

5. Legende

Legenda je vrsta priče koja ima vjerski karakter. Ona se dugo smatrala kao pripovijest iz života svetaca, te o Božjim i svetačkim čudesima. Bliske su predajama, ponekad ih je teško odvojiti ali zahvaljujući elementu čuda donekle se izdvajaju. One unose svjetlo u živote, red i harmoniju. Bog preko svetaca ispravlja nepravdu, nagrađuje dobro a kažnjava zlo.

Legenda o Gavanu

Hrvatske legende o propasti Gavanovih dvora biblijske su provenijencije. Pozadina se otkriva u biblijskoj priči o propasti Sodome i Gomore koje su stradale zbog opaćina svojih žitelja. Jahve je poslao dva anđela u Sodomu jer je čuo pritužbe protiv tamošnjeg naroda. Na ulazu u grad, dočekuje ih Lot i iskazuje svoje gostoprimstvo. Međutim kako stoji u Bibliji, građani Sodome, mladi i stari, opkole kuću. Lot je izišao i molio ih da ne učine ništa zla onoj dvojici koje je on primio. Zauzvrat nudi svoje dvije kćeri „s kojima čovjek nije imao dodira“ pa „činite s njima što želite“, kaže Lot (Post 19, 7 – 9). No, oni ne poslušashe Lota i nasrnu na njega. U to ih anđeli Božji zabljesnuše, Lota uvedu u kuću i kažu mu što je Gospodin naumio. Lot je sa ženom i djecom otišao u grad Soar, Gospodin mu je iskazao milost da se spase. „Kako je sunce na nebu izlazilo i Lot ulazio u Soar, Jahve zapljušti s neba na Sodomu i Gomoru sumpornim ognjem i uništi one gradove i svu onu ravnicu, sve žitelje, gradske i sve raslinstvo na zemlji. A Lotova se žene obazre i pretvori se u stup soli“¹²⁶

Gavan je bijo škrt, bogat čovik i živio sa svojom ženom Gavanušom i puno dice. Sirotinji nikad nije ništa dava, iz svoji bi dvora izaša tek da ih istuče jer su ga živcirali. Jednog dana on odluči napraviti proslavu, na koju su bili pozvani ljudi ko šta je bijo i on. Zli, bogati i razvratni.

U toku proslave pokuca jedan prosjak sa svojih sedmero dice na vrata, i zamoli za malo kruva i vode. Gavanuša mu da kruva na livoj nozi, bolje rečeno baci mu na pod, a jedan prosjak ga veselo razdili među dicom. Gavanuša mu nije dala kruva jer je se smilovala, već je bila trudna pa da joj ne bi naštetio nered. No, prosjak je upita i malo vode, da se napiju prije puta, no ona ga ljutito potira. No to nije bio pravi prosjak, već anđeo. On se digne u nebo i prokunu Gavana, Gavanušu i njihovu dicu.

¹²⁶ Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004 (Post 19, 23 – 26).

*Uto stade veliko nevrime, oluja i zemlja se otvori. Propuntaju se dvori Gavanovi a na mist di su bili dvori nastala su jezera u Imotskoj krajini. Danas se još na rubu Crvenog jezera znadu zidine Gavanovih dvora.*¹²⁷

Priča o jednoj ženi koja je odbila prosjakinju

*Jedna žena, iz Ričica imala sedam ćeriju i dva sina. Sva dica, ljudi kažu bila dobra, kršna. Ćeri vesele, pametne, a sinovi temeljiti, veliki, jaki. Sinovi su bili mali, najmlađi od dice. I prvi sin umre, ne zna se od čega. Jednog dana dođe na vrata te matere, neka prosjakinja. Pitala je vune, al joj mater netide dat. I, ljudi kažu ubrzo umre i taj drugi sin, najmlađi od dice. Pripovida se da je to jer mater nije tila primit prosjakinju i dat joj malo vune, pa je prosjakinja poželila neko zlo, koje se ostvarilo, jer su obojica sinova umrli. Kažu da im je ćaća svaku večer iša vani plakat od jada i tuge. Jer ćeri su sve bile dobre, vesele i žive, šta je najbitnije. A obojica sinova umrli. Otada se priča da svakog ko ti dođe na vrata prosit ili pitat nešto, triba primit, dat mu štogod. Svi imaju bar nešto šta mogu dat i pomoć ljudima u nevolji. Jer nikad neznaš šta zaželi onaj kojem nisi tijo pomoć, i kakvo te zlo može zadesit.*¹²⁸

¹²⁷ Kazuje Marija Pušić, rođ. Pušić; 19.11.1941. u Balićima, Zavelim.

¹²⁸ Isto.

6. Prenje

Prenje je usmeno-književni žanr moralno-didaktičkoga dijaloškoga (pretežito) vjerskoga karaktera, a poznavale su ga najstarije civilizacije: sumerska, babilonsko-asirska (akadska) i staroegipatska. Dragić ističe da su u usmenoj komunikaciji prenja bila u antičkoj grčkoj i rimskoj književnosti, staroj hebrejskoj, srednjovjekovnoj i novovjekovnoj svjestkoj književnosti. Hrvatska prenja su uglavnom biblijske tematike. Očituju se kao razgovor Gospe i križa, duše i tijela, čovjeka i smrti, duše i svetaca i sl.¹²⁹

Sveti Petar kuću gradi

*Sveti Petar kuću gradi
Ni na nebu, ni na zemlji
Pod oblacim, na ograncim.
Tu je Isus dolazio,
Svetu misu govorio.
Tu je Diva dolazila
Na oltar se naslonila, svome sinu govorila:
„Je li lijepa misa bila?“
Jeste majko, lijepa misa bila.
Sve su duše u raj pošle,
Samo četiri ne mogoše:
Koja Boga ne moliše
Koje k misi ne iđoše,
Koje starijeg ne slušaše,
Koje posta ne postiše.
Obuvaj se moj ditiću,
Umivaj se moj cvitiću.
Fakat nam je putovati,
Rajska vrata otvarati.
O Isuse, devet moj,*

¹²⁹ Marko Dragić, *Starinske molitve u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius : godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.6-7 No.6-7, 2015., str. 296.

*U tebi je život moj!
Kad se tebe spomenem
Sve mi grije oprostiš.
O Isuse, budi hvaljen
Po sve vijeke, vijekov. Amen.¹³⁰*

O nediljo krvena

*O nediljo krvena,
I u putu pućena,
Kaži meni putiće
Šta u vodu kripuće.
Gospa sina ninuće,
U srebrenoj kamari,
U zlatnoj bešici.
Kamara se otvara,
Kamara se zatvara,
Gospa sina uzima.
O Isuse devet moj,
U tebi je život moj.
Kad se tebe spomenem,
Sve mi grije oprostiš.
O Isuse budi hvaljen u sve vijeke vijekov. Amen¹³¹*

*Božji pivci pivaju,
Božju Majku dizaju;
Ustaj Djevo Marijo,
Sin ti je se rodio.*

¹³⁰ Kazuje Ante Mamić rođ. 26. 09. 1941. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

¹³¹ Isto.

*Kud je god hodio,
Tuda krvca kapala,
U ruže se pretvarala.
Bog je poslo' tri anđela – arkandela.
Oni cvijeće berijaše,
U kitice kitijaše,
Pred Boga donesoše.
Bog je sam govorio:
Ko bi moju molitvicu umio,
I svaki dan je po jedanput govorio,
A nediljom po tri puta,
Tri bi duše sahranio.
Prvu dušu oca svoga;
Drugu dušu majke svoje,
Treću dušu samu svoju.
Umivaj se moj ditiću,
Obuvaj se moj cvitiću,
Fakat nam je putovati;
Rajska vrata otvarati,
A paklena zatvarati.
O Isuse devet moj,
U tebi je život moj,
Kad se tebe spomenem sve mi grije oprostiš.
O Isuse budi hvaljen,
U sve vjeke, vjekov. Amen.¹³²*

¹³² Kazuje Ante Mamić rođ. 26. 09. 1941. u Sarajlijama, Tomislavgrad.

Zaključak

Ovaj diplomski rad usmjerava na tek mali dio običaja Duvna i zavelimskog kraja. Danas nažalost, čini se da sve pada u zaborav. Mladi koji bi se trebali dičiti slavnom ostavštinom, kao da je se srame. Uzimamo tuđe, strano i suviše lako se odričemo svoga. Mislimo i što je najgore, osjećamo se važnijima ako glumimo druge. Odbacujući slavne i stare svoje korijene, odbacili smo sebe i pritom izgubili svoj identitet.

Svaki narod ima nešto što ga tišti; svoju bol. Svaki čovjek ima svoju bol. Bol Duvanjski i Duvnjaka, fratar i cijelog duvanjskog naroda, krije se u svakodnevnim odlascima; vrlo često sa kartama u jednom smjeru. I ne boli čovjeka toliko taj odlazak, koliko strah od zaborava. Surove prilike tjeraju ljude da odu iz rodne grude. A rodna gruda se ne zaboravlja tako lako. Nikakva materijalna dobra ne mogu nadoknaditi praznu dušu, dom i domovinu. Ali dom i domovina nisu šume, polja, livade, rijeke i mora. Dom i domovina su narod; i kakvi smo mi takva će nam biti i domovina. Odustajemo li lako od onoga što smo do nekidan nazivali svetinjom? Možda. Možda zaista čovjek nije svjestan što ima dok to ne izgubi.

Ovim radom želim staviti pozornost na nešto što se često naziva seljačkim, otrcanim te se obezvrjeđuje. To je tradicija. Da nije nje, ne bi ni nas bilo. Dok se ostali narodi diče svojim, a nemaju ni u pola slavnu prošlost kao mi Hrvati, mi se prekrivamo sramom i stavljamo pod tepih ostavštinu predaka. Ponekad se stvarno doimamo kao čudan narod. Moji kazivači su bili neopisivo sretni dok su pripovijedali sve ovo. Ove priče žive u njihovim sjećanjima, na ponekom papiru, a nadam se da će u punini zaživjeti i u narodu.

Za kraj želim iskoristiti prigodu i istaknuti Sarajlije iz čije su *bešike* izašli vrsni sportaši i ponosni hrvatski reprezentativci: Damir Škaro, Matej Mamić, Matea i Lidija Mamić (sestre porijeklom iz Duvna), Ivan Krstanović, Ante Mašić, Mario Pašalić, Pero Tadić (majka iz Sarajlija, otac s Kola). Malo selo, velikog srca.

Rječnik

Amanet – dar kao zalog vjernosti

Anterija - prsluk

Atavizam – nenormalna nasljedna osobina

Bala – svežanj

Bešika – kolijevka

Bozavci – pape, pletene papuče

Brez – bez

Ćose – igra kao „Čovječe ne ljuti se“

Čoha – vrsta boljeg materijala

Ditiću – dijete

Dvojako – na dva načina

Djever – mužev brat; uz mladu na svadbi

Đerdan – ogrlica

Fes – vrsta kape

Gajtan – ukrasna vrpca na odjeći

Jačerma – crna, vunena, bez rukava, kao mantil

Javorak – izvor vode

Jenge – muževa sestra; uz mladu na svadbi; djeveruša

Kamara – soba

Kandžija – bič

Kljukac - broš

Komora – mladenkina oprema koju nosi iz oćevog doma

Komparan – kratka jaketica

Kupit' – skupljati sijeno

Lukšija – smjesa luga i vruće vode

Napršnjak – od bijele vune, za bozavce

Ninuće – uspavljuje

Poslje – poslije

Prakljaća – upotrebljavala se za pranje robe; drvena

Prstenovat se – zaručiti se

Prstenska užina – zarućnička večera

Seraj – dvor, palaća

Sindžir – lanac

Skovrljeno – savijeno

Starešina – glava kuće

Suđuk – domaća kobasica

Šarvare – hlaće u gornjem dijelu šire, u donjem uže (Ramci najviše nosili)

Šudar – marama za glavu

Ušćipak – tijesto prženo u ulju

Vitlić – u obliku zvrka, služio za pravljenje opanaka

Zamirati – sviđati se

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Popis kazivača

Anica Mamić – rođ. Krstanović; 01.03.1948. u Sarajlijama, Tomislavgrad;

Ante Mamić – rođ. 26.09.1941. u Sarajlijama, Tomislavgrad; radio u Njemačkoj (Munchen) 32 godine; Dolaze u Split 1980. godine;

Pok. Marija Pušić – rođ. Pušić; 19.11.1941. u Balićima, Zavelim;

Ante Pušić – rođ. 15.07.1933. u Zavelimu; radio u Njemačkoj 15 godina (u više gradova); Dolaze u Split 1979. godine.

Bilješke nastale u kući djedova i baka u popodnevnim satima, u Splitu, tijekom svibnja 2012. i kolovoza 2016. godine.

Literatura

- Bošković-Stulli, Maja, *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, MH, Zagreb, 1984.
- Bošković-Stulli, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje*, SHK, MH, Zagreb 1997.
- Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, *Croatia et Slavica Iadertina*, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 399-435.
- Dragić, Marko, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, *Crkva u svijetu*, Vol. 50, No.2, 2015.
- Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, *Croatia et Slavica Iadertina* br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229-264.

- Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 467-488.
- Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
- Dragić, Marko, *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2009., str. 205.-228.
- Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, br. 3, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 414-440.
- Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 96-117.
- Dragić, Marko, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.
- Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu br. 1 (1-196), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, str. 67-91.
- Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
- Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
- Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001.
- Jolić, Robert, *Duvno kroz stoljeća*, Naša ognjišta, Tomislavgrad – Zagreb, 2002.
- Jolić, Robert, Jukić, Marko, *Župa Roško Polje*, Župni ured Roško polje, Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2008.
- Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, SHK, Zagreb, 1996.
- *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.

- Rihtman-Auguštin, Dunja, *Razmišljanje o narodnoj nošnji i modi*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.13 No.1, 1976.,str. 113-117.
- Rihtman-Auguštin, Dunja, *Knjiga o Božiću*, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi, Golden marketing, Zagreb 1995.
- Rubić, Stojan; Nuić, Anđelko: *Duvno (Županjac)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knjiga IV, Zagreb, 1899.
- *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.

Ostali izvori:

<https://www.bitno.net/vijesti/vatikan/kako-dobiti-potpuni-oprost-u-svetoj-godini-milosrda/> (posjećeno 20. 11. 2016.)

Sažetak

Rad obrađuje nematerijalnu kulturnu baštinu duvanjskog kraja. U prvom dijelu rada predstavljaju se nekadašnji svadbeni običaji. Sastojali su se od niza nepisanih pravila. Bili su vrlo raskošni, bogati tradicijom koja se prenosila s koljena na koljeno.

Drugi dio obrađuje običaje unutar crkveno-pučke baštine. Svaki blagdan, svetac u duvanjske je obitelji unosio poseban žar, krepost i duhovno bogatstvo. Vjera je u duvanjskim obiteljima bila iznimno važna. Obitelj je bila povezana zahvaljujući običajima blagdana i molitve.

Treći dio daje prikaz nekadašnjeg duvanjskog života. Usprkos velikoj materijalnoj neimaštini većine, ljudi su izgledali spokojno, štoviše sretno. Zemlja je davala život.

Ostatak rada bavi se predajama, legendama, prenjima koja su bogatila svakidašnji život Duvnjaka. Priče i pričanja nikad nije nedostajalo. Duvnjak je uvijek našao načina da progovori o svojoj patnji, ljubavi, radost i žalosti.

Tradicija je usko povezana pričama ljudi koji se živjeli na određenom mjestu u određeno vrijeme. Sama ta tradicija je nerazdvojan dio obitelji i dan danas. Kultura, priče, glazba, običaji ljudi i sl. čine obiteljsku tradiciju besmrtnom.

Obiteljska hijerarhija je igrala veliku ulogu u svakoj kući te nam pomaže da vidimo kako se tradicija mijenja i napreduje tijekom vremena.

Ključne riječi: Duvno, baština, vjera, zemlja, život, povijest

Summary

Intangible culture of Duvno area

This paper describes intangible culture of Duvno area. The first part of the paper aims to present some of the old wedding customs. These customs consisted of a set of unwritten rules. They were very luxurious, rich in tradition that has been passed from generation to generation.

The second part of the paper presents customs within the church and folk heritage. With every holiday, or saint a special glow, virtue and spiritual wealth touched families of Duvno. Faith and religion was extremely important in these families. The family was connected due to the traditions of holidays and prayers.

The third part presents an overview of the former Duvno life. Despite great material poverty of the majority, people looked serene, even happy. The country was giving them life!

Rest of the paper deals with the traditions, legends and stories which enriched daily life of people from Duvno. Stories and testimonies never lacked. A person from Duvno (Duvnjak) has always found a way to speak about their sufferings, love, joy and sadness.

Tradition depends a lot on narrative stories of the people who lived in particular place at certain point of life. These old and rich traditions are inseparable part of the families nowadays. Culture, narrative stories, music, habits of people etc. keep family traditions immortal.

Family hierarchy was a big part of every household, and it helps us to see how some of the traditions changed as well as evolved during time.

Keywords: Duvno, heritage, faith, country, life, history